

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta

Bakalářská práce

2007

Dana Slámová

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Postavení ženy v díle Terézy Novákové

The status of woman in the work of Teréza Nováková

Bakalářská práce

Autor práce: Dana Slámová

Praha 2007

Vedoucí práce: prof. PhDr. Robert Kvaček, CSc.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité prameny a literaturu.

V Praze dne 23. července 2007

Na tomto místě bych chtěla poděkovat prof. PhDr. Robertu Kvačkovi, CSc. za cenné rady a podněty při vedení mé bakalářské práce.

Obsah:

Úvod	1
I. Teréza Nováková a Karolina Světlá	5
II. Teréza Nováková a ženské hnutí	12
II.1. Vzdělání a školství	12
II.2. Žena v povolání	19
II.3. Žena v politice	22
III. Venkovská žena v díle Terézy Novákové	29
III.1. Analýza pramenů a literatury	29
III.2. Analýza konkrétního příkladu v rámci povídky S nůží	33
Závěr	45
Poznámka	47
Resumé	48
Seznam pramenů a literatury	50

Úvod

Teréza Nováková byla významnou osobností české kultury 19. a počátku 20. století. Byla nejen spisovatelkou, ale také publicistkou, redaktorkou a národopisnou pracovnící. Aktivně se angažovala v ženském hnutí. V jejím životě bylo několik významných momentů, které ovlivnily její názory, postoje, tvorbu a veškerou činnost.

Pocházela z česko-německé rodiny, která však podporovala české národní zájmy. Novákové se dostalo nejlepšího možného vzdělání v ústavu F. S. Amerlingové. Po sňatku se středoškolským profesorem Josefem Novákem v roce 1876 opouští Prahu a stěhuje se do Litomyšle, ve které manželé strávili téměř dvacet let. V Litomyšli se Nováková věnovala spolkové činnosti, ale především národopisnému studiu východočeského lidu. V roce 1895 se vrací s rodinou do Prahy. V Praze se pak zapojuje do ženského hnutí. Roku 1895 se stala členkou výboru spolku Minerva, 1896 redaktorkou časopisu *Ženský svět*, 1897 spoluzakládala Ústřední spolek žen českých a v roce 1903 se podílela na vzniku Ženského klubu českého.

Největší ránou v osobním životě byla pro Novákovou ztráta blízkých. Ještě za svého života přišla o pět svých dětí. Matku přežili pouze dva synové, Jaroslav a Arnošt. Ve vlastním životopise napsala: „*mým cílem není štěstí, jest jím utrpení – a práce*“.¹ Vytkla si tak povinnost zaměřit se na činnost ve prospěch národa a ženské emancipace. Během života ji ovlivnila řada osobností. Za dob studií to byl především učitel češtiny H. V. Tůma, který působil na její vlastenecké vědomí. Vedle otce ji vlastenecky ovlivnil i jeho přítel, spisovatel Gustav Pflieger Moravský. Za litomyšlského pobytu se seznámila s kolegy svého manžela Aloisem Jiráskem a Aloisem Vojtěchem Šmilovským. Od mládí obdivovala tvorbu Svatopluka Čecha.

Největším vzorem pro Novákovou byla Karolina Světlá. Od dětství sledovala veškerou její uměleckou činnost. Světlá byla jejím celoživotním vzorem, ideálem ženy a vlastenky. Byla její přítelkyní, ale hlavně rádkyní. V první kapitole Teréza Nováková a Karolina Světlá jsem se pokusila sledovat pohled Novákové na Světlou. Hlavním cílem je postihnout vliv Světlé na Novákovou. Světlá podněcovala Novákovou k umělecké tvorbě, motivovala ji a cenila si její činnosti. Co se týká pramenů, vycházela jsem ze spisu Terézy Novákové Karolina Světlá, její život a její spisy a vzájemné

¹ Viz Arne Novák, O Teréze Novákové, Česká Třebová 1930, s. 59.

korrespondence obou žen. Část korespondence Terézy Novákové a Karoliny Světlé byla vydána v edicích Blanky Svadbové a Josefa Špičáka.²

Teréza Nováková byla známá především jako autorka děl venkovského realismu. Vedle umělecké tvorby se však věnovala i žurnalistické činnosti. Publicistika Terézy Novákové byla zaměřena především na ženskou otázku. Sama autorka hodnotí svoji činnost slovy: „*Téměř od počátku mé literární činnosti zájem o ženské hnutí a práce v jeho prospěch šla paralelně s prací mojí belletristickou, uměleckou.*“³ Během svého života přispívala do řady časopisů.⁴ Za nejvýznamnější lze považovat její redaktorskou a žurnalistickou činnost v rámci časopisu Ženský svět. Koncem roku 1896 se stala jeho zodpovědnou redaktorkou a vedla časopis celých jedenáct let. V roce 1907 po smrti manžela Ženský svět opouští. Několik prvních ročníků bylo vydáváno nakladatelstvím Jana Otty, avšak v roce 1900 převzal časopis Ústřední spolek českých žen. Hlavním cílem tohoto časopisu bylo zaměření na ženskou otázku. Časopis informoval o ženském hnutí u nás i v zahraničí. Vedle článků týkajících se emancipačních snah obsahoval časopis další rubriky – Úvodní články a beletrie, Literatura a umění, Ústřední spolek českých žen, Zprávy spolkové a školní a další. Vedle Ženského světa publikovala v časopise Domácí hospodyně, a to v letech 1886-1893, a v časopise Přehled v letech 1903-1912.⁵ V roce 1912 vyšel v nakladatelství Josefa R. Vilímka výbor článků z těchto časopisů pod názvem Ze ženského hnutí. Celý soubor je rozdělen do několika tematických okruhů. Jedná se o tyto tematické oblasti: Stati všeobecné, Z otázek mravnostních, Ženské postavy v moderním dramatu českém i zahraničním, Vzdělání a školství, Žena v povolání a Žena v politice.

Druhá kapitola, kterou jsem pojmenovala Teréza Nováková a ženské hnutí, je zaměřena na ženu v publicistice Terézy Novákové. Vycházela jsem ze zmíněného výboru Ze ženského hnutí, přičemž jsem se soustředila na poslední tři jmenované tematické oblasti: Vzdělání a školství, Žena v povolání a Žena v politice. Názvy podkapitol mé práce korespondují s názvy těchto tematických okruhů. Vybrala jsem články z let 1897-1908. V nich Nováková reflektuje jednak vývoj ženského hnutí a jednak prezentuje svoje názory, přičemž sleduje tři základní pilíře emancipačních snah

² Blanka Svadbová (ed.), *Z lidské sonáty*. Teréza Nováková: Korespondence, Praha 1988; Josef Špičák (ed.), *Polemika s dobou*. Karolina Světlá ve vzpomínkách a korespondenci současníků, Praha 1969.

³ Teréza Nováková, Předmluva, in: *Ze ženského hnutí*, Praha 1912, s. 1.

⁴ Souhrn časopisů, ve kterých Nováková publikovala své články a práce, je uveden v Lexikonu české literatury 3/I, Praha 2000, s. 587-588.

⁵ Bibliografii článků Terézy Novákové v časopisech Ženský svět, Domácí hospodyně a Přehled uvádí Hana Kubáčková, *Obraz ženy v žurnalistice Terézy Novákové (Ženský svět 1896-1907)*, diplomová práce, Katedra české literatury a literární vědy FF UK, Praha 2003, s. 97-103.

přelomu 19. a 20. století – vzdělání, povolání a volební právo žen. Jak je již výše uvedeno, jako stěžejní pramen jsem užila výbor Ze ženského hnutí. Publicistické činnosti Terézy Novákové v rámci Ženského světa se věnuje Hana Kubáčková v diplomové práci *Obraz ženy v žurnalistice Terézy Novákové (Ženský svět 1896-1907)*.⁶ Autorka podává pohled na ženu ze strany Novákové, přičemž se zejména orientovala na úvahy etické a literární. Oblast uplatnění ženy ve veřejném prostoru zmiňuje jen okrajově. Dále se publicistikou Terézy Novákové zabývá Karel Pospíchal v článku *Redaktorská a publicistická činnost Terézy Novákové*.⁷

Ve třetí kapitole, kterou jsem nazvala *Venkovská žena* v díle Terézy Novákové, se pokouším o kulturně-historický rozbor venkovského prostředí, tak, jak jej zobrazila Teréza Nováková ve svém díle venkovského realismu. Hlavní pozornost však věnuji postavení ženy v rámci venkovského prostředí. Cílem této kapitoly není postihnout všechna díla zmíněného žánru u Novákové. Soustředila jsem se pouze na analýzu jedné povídky s názvem *S nůši*. Mojí snahou je pokusit se prostřednictvím uvedené povídky o mikrohistoricko-sociální sondu venkovského prostředí, přičemž hlavní důraz bude kladen na konkrétní venkovskou ženu. Postupně se budu zaměřovat na různé sociální aspekty v životě určité venkovské ženy, jako např. sociální prostředí a původ, otázku ekonomického zajištění, znaky společenského postavení, hodnoty, postoje a myšlení. Tuto povídku jsem zvolila s ohledem na rozsah a obsah dané kapitoly. V rámci analýzy sleduji pouze ty sociální aspekty, které autorka zobrazila z pohledu dokumentárního realismu. Sama Nováková nesleduje kontinuálně osud určité ženy, ale zaměřuje se především na konkrétní společensko-sociální problémy, konflikty či postoje. První knižní vydání povídky *S nůši* bylo zařazeno do souboru *Úlomky žuly*. Už sám název souboru naznačuje štěpení a torzovitost. Každá povídka představuje pouze fragmenty příslušného lidského osudu, a tím pádem obsahuje omezené množství faktů. Proto nelze kvůli věcné útržkovitosti vytěžit naprosto vyčerpávající a komplexní informace k postavení ženy ve venkovském prostředí v rámci dané povídky.

Do nedávné doby byla beletrie pramenem poměrně opomíjeným, považovaným za nespolehlivý a kontroverzní. Průlom v tomto nazírání učinili až Jiří Matějček a Pavel Novák. Tito autoři ve svých studiích ve sborníku *Studie k sociálním dějinám*⁸

⁶ Viz pozn. 5.

⁷ Karel Pospíchal, *Redaktorská a žurnalistická činnost Terézy Novákové*, in: *Sborník Pedagogické fakulty v Hradci Králové. Jazyk-literatura-metodika*, sv. 52, Praha 1989, s. 145-161.

⁸ Sborník *Studie k sociálním dějinám 19. století* vycházel v letech 1992-1997, od roku 1998 vychází pod upraveným názvem *Studie k sociálním dějinám*.

a Slezském sborníku nabídli možnosti jak využít beletrii, respektive díla venkovského realismu, jako historický pramen.⁹ Pro účely mé práce, respektive příslušné kapitoly, je zásadní studie Pavla Nováka Východočeský venkov očima Terézy Novákové (Pokus o sociálněekonomickou interpretaci).¹⁰ Autor interpretuje dílo Terézy Novákové, přičemž se snaží využít historické informace o podobě venkovského prostředí v 19. století. Tato studie mě inspirovala k obdobné analýze, ale úžeji jsem vymezila dané téma. Pavel Novák se zaměřil na celkový obraz venkova, pojednává o různých aspektech venkovského života, venkovské ženě se však věnuje pouze okrajově v rámci jednotlivých tematických oblastí. Ve své práci jsem se soustředila primárně na venkovskou ženu, venkovské prostředí využívám pouze jako kontext. Oproti zmíněnému autorovi jsem omezila zdroje i rozsahově, pro účely mikrosociální sondy využívám pouze jednu povídku. Na tomto místě se nebudu více zmiňovat o literatuře, ze které jsem vycházela. Detailněji se jí věnuji v podkapitole III.1. Analýza pramenů a literatury.

Využití beletrie jako historického pramene má svoje možnosti, ale i meze. Ladislav Piazza charakterizoval literární realismus slovy: „*Realismus má velký smysl pro mravní otázky: vypravuje nejen o činech, nýbrž i jejich pohnutkách, líčí nejen skutečnost, nýbrž i mravní ideu této skutečnosti; nechce podávat vzorů ctnosti, nýbrž fakta, dokumenty života. Chce být především poctivý, pravdomluvný, věcný. Zřídka se veškeré zaujatosti, odmítá zkreslování skutečnosti ve službách jakékoli tendence či literární módy.*“¹¹ Jeho slova vystihují pozitivní možnosti využití děl venkovského realismu. V duchu těchto zásad spisovatelé dokumentovali a ztvárňovali realitu venkovského prostředí s cílem přiblížit a poznat venkov. A tak Teréza Nováková, která strávila ve východních Čechách podstatnou část svého života, zachytila ve svých dílech život venkovského lidu v tomto kraji. Hlavním zdrojem jejích údajů bylo vyprávění pamětníků. Přes všechny výše zmíněné skutečnosti se stále jedná o umělecké ztvárnění skutečnosti, což je ona zásadní meze využití beletrie. Nesmíme tedy opomenout, že literatura je světem fikce a fabulace, a proto nemůžeme považovat všechny údaje za přesný obraz reality.

⁹ Bibliografii těchto studií uvádím v kapitole III.1.

¹⁰ Pavel Novák, Východočeský venkov očima Terézy Novákové (Pokus o sociálněekonomickou interpretaci), in: Studie k sociálním dějinám, 4 (11), Kutná Hora – Opava – Praha 1999, s. 135-168.

¹¹ Ladislav Piazza, Venkov v české literatuře, Hradec Králové 1927, s. 25.

I. Teréza Nováková a Karolina Světlá

Od mládí sledovala Teréza Nováková literární tvorbu a životní osudy Karoliny Světlé. Již 19. listopadu 1882 o ní přenášela v litomyšlském Spolku paní a dívek a ještě téhož roku byla přednáška otištěna v Jitřence. Tato skutečnost byla prvním podnětem k navázání korespondence mezi Terézou Novákovou a Karolinou Světlou.¹² Výrazem úcty Novákové ke Světlé byla i monografie Karolina Světlá, její život a její spisy vydaná v roce 1890. Tato publikace je vůbec prvním knižním dílem o Karolině Světlé. Svůj záměr vystihuje Nováková slovy: „*Knižka tato neosobuje si žádných zásluh literárně-historických; chce nejslavnější českou ženu jen přivínouti co nejúžeji k srdci jeho milovaného lidu, chce působiti na jeho cit a obraznost.*“¹³ Podklady pro monografii shromažďovala mnoho let. Vycházela především z děl Karoliny Světlé, kritik o ní, ze vzájemné korespondence se Světlou, ale především z korespondence s neteří Karoliny Světlé Anežkou Slukovou.¹⁴ Nováková oceňovala emancipační úsilí Světlé, největší důraz však klada na její uměleckou činnost. Světlá byla pro Novákovou vzorem ženy, ale především vzorem vlastenky. Vyzdvihovala její zaujetí lidem, respektive národem, přičemž ztotožňovala osud národa s životem Karoliny Světlé.

„*V životě Karoliny Světlé jest kus kulturní historie národa našeho, jako spisy její jsou zrcadlem duchu lidu českého. Tak jako národ její i ona těžce zápasila o duševní své bytí, když trpěl on, strádala i ona, když vzešel mu „Máj“ otevřela se i jí vonná zahrada poezie; její srdce jedním se srdcem národa bije tlukotem. Aby ještě dlouho cítil lid náš tu vroucí mocnou tepnu přichylovati se ke hrudi jeho, to jest všech upřímných dětí vlasti přání horoucné!*“¹⁵

Nováková viděla ve Světlé bojovnici, která se prostřednictvím umělecké činnosti zasazuje o povznesení české kultury a českého národu vůbec. „*Také paní Světlá jest z čtyř spisovatelů, jimž slouží písemnictví za zbraň nezdolnou, ba ona jest z hloučku toho statečného bojovnicí nejhrdinnější...*“¹⁶

¹² Blanka Svadbová (ed.), *Z lidské sonáty*. Teréza Nováková: Korespondence, Praha 1988.

¹³ Teréza Nováková, *Karolina Světlá, její život a její spisy*, Praha 1890, s. 3.

¹⁴ Viz Josef Špičák (ed.), *Polemika s dobou*. Karolina Světlá ve vzpomínkách a korespondenci současníků, Praha 1969.

¹⁵ Teréza Nováková, *Karolina Světlá, její život a její spisy*, s. 56.

¹⁶ Tamtéž, s. 60.

Kladně hodnotila, jak Světlá ztvárnila ženské postavy. Na základě toho ji nazvala „básnířkou žen“.¹⁷

*„...jest okolnost, že nejkrásnějšími, nejvelkolepějšími postavami jejími jsou ženy. Pochybujeme, že se nám kdy dostane podobných podob básnických, byť i literatura naše výše a výše postupovala (...) Ona dovedla ve spisech svých zobraziti celou stupnici ženina citu (...), ale nejmistrněji vyličila ženu v jejím strádání a v její touze po světle, svobodě, pravdě.“*¹⁸

Jak je již výše zmíněno, přenáška a následně otištěný článek o Karolině Světlé v roce 1882 byly impulsem k vzájemné korespondenci obou spisovatelek. V prvním dopise z ledna 1883 Nováková popisuje Světlé svůj záměr. Její slova vyjadřují nesmírný obdiv a úctu vůči Světlé.

*„...snažila jsem se nakresliti obraz oné, jež od útlého mládí byla mi zjevem čarovným, mileným, (...) Jedině nadšení a bezmezný obdiv, jež srdcem mi proudil, usnadňoval mi práci, kterou chtěla jsem v duších svých posluchaček rovnou vzbuditi lásku k ženě, národu našemu nejdražší.“*¹⁹

Světlá byla pro Novákovou inspirací, ale zároveň rádkyní a oporou. Její slova povzbuzení přijímala s vděčností.

*„Prodlívá-li, slovnatá paní, oko Vaše se zálibou sebemenší na nepatrných pracích mých, jest mi to odměnou nejvzácnější a já líbám tu drahou ruku, která mne první povzbudila k dílu, jež bylo mi pramenem mnohých slastí, třeba ztrpčenou hořkou příchutí málomyslnosti a pochybností o zdaru.“*²⁰

V dopise z února 1888 píše Nováková Světlé: *„Vysoko si cením rady, kterou ráčila jste mi udělit; i prosím, abyste, milostivá paní, i nadále ochranou a radou svou mne dařila. Jsem tak vzdálena středisek našich, tak nezkušena, prosta potřebného rozhledu, že mi bude každý pokyn dvojnásobným dobrodiním.“*²¹

Na počátku své umělecké tvorby řešila Nováková dilema, zda se věnovat beletrii, či společenským a literárním úvahám. Na tuto otázku jí Světlá odpověděla slovy:

„Drahá přítelkyně, těžko mi rozhodnouti, čemu byste se měla převahou oddati, zdali tvorbě nebo literárním úvahám. Snad nevylučuje jedna činnost druhou? Snad právě při kresbě té které povahy přijdete na to, co jí v životě schází, čím by bylo

¹⁷ Tamtéž, s. 63.

¹⁸ Tamtéž, s. 62-63.

¹⁹ Dopis Novákové Světlé z 8. ledna 1883. Blanka Svadbová (ed.), *Z lidské sonáty*, s. 91.

²⁰ Dopis Novákové Světlé ze 7. března 1885. Tamtéž, s. 93.

²¹ Dopis Novákové Světlé z 18. února 1888. Tamtéž, s. 101.

*žádoucno, aby se doplnila, a vyrostle z toho malý esej, kdežto kdybyste chtěla text myšlenkami těmi doplniti, byste se snad nemohla vyhnouti rozvlácnosti, což tak často těm kterým spisovatelům se přicházívá. Naopak ale přemýšlejíc o jistých stránkách lidských, vyvinuje se náhle před námi obraz, jenž se zaokrouhluje a z něhož snadno povstává novela či povídka a jenž by se nebyl jinak tak rychle a případně utvořil, ba který by snad ani nebyl ve stínech bezvědoma k světlu se dopravoval.*²²

V následujícím dopise Světlá píše, aby se Nováková věnovala jak beletrii, tak společenským a literárním úvahám. *„Vy jste zajisté vytušila, co jsem Vám říci chtěla, totiž abyste nám psala „Démony“ i „Hovory po práci“ střídavě podle vlnobití Vašich bystrých myšlenek, podle tepotu Vašeho přelaskavého srdce.*²³

V tomtéž dopise Světlá oceňuje přístup a nadání Novákové: *„Vy máte odhodlání přímo svoje myšlenky vysloviti, Vy jste si vědoma svých zásad, Vy k nim nezvratně stojíte a Vy máte nejen dostatečného krásného vzdělání, nýbrž i nutného vkusu státi se každému a všude srozumitelnou. Talent ten, předražené dítě, je velice vzácný a zajisté přijde doba, kdy se stane nevyhnutelně nutným, kdy budete nejen vy, ale my všichni zaň přírodě vděční, že jej do Vás vložila.*²⁴

Zároveň Světlá ocenila i to, že je Nováková matkou a manželkou, čímž může vycházet z vlastní zkušenosti, nikoli jen z teoretického přístupu, *„Krásnohorská jest sice znamenitou praporečnicí našich snad, ale má-li proniknouti, že musí býti doplněna manželkou, matkou, jinak zůstane naše věc vždy víceméně teorií“.*²⁵

Počáteční tvůrčí období Novákové je prolno pochybováním o vlastní umělecké činnosti. *„Přikračuji vždy s takovou nedůvěrou k práci beletristické, jsem vždy tak málo s ní spokojena, že skoro se jí bojím.*²⁶ V dopise z 26. března 1899 Světlá Novákovou opět podněcuje a motivuje, *„...tisíckrát na zdar, ku všemu, co v pérú Vašem dřímá, co nám chcete věnovati vši ryzostí a nepředpojatostí hluboké své mysli“.*²⁷ I přes značné povzbuzování ze strany Světlé je Nováková neustále skeptická vůči vlastní tvorbě. *„Ona víra, že jest moje takzvaná literární práce bezvýznamna a zbytečna, dosud mne neopustila – a snad nikdy neopustí.*²⁸ Zároveň však Světlé píše: *„Vyznávám to zřejmě,*

²² Dopis Světlé Novákové z 11. března 1889. Josef Špičák (ed.), Polemika s dobou, s. 144-145.

²³ Dopis Světlé Novákové z 12. března 1889. Tamtéž, s. 145.

²⁴ Tamtéž.

²⁵ Tamtéž.

²⁶ Dopis Novákové Světlé z 14. března 1889. Blanka Svadbová (ed.), Z lidské sonáty, s. 132.

²⁷ Dopis Světlé Novákové z 26. března 1889. Josef Špičák (ed.), Polemika s dobou, s. 148.

²⁸ Dopis Novákové Světlé z 29. března 1889. Blanka Svadbová (ed.), Z lidské sonáty, s. 168.

Vy, milostivá paní, jste vedle vnitřního popudu jediná mé „pisatelské“ činnosti vzpruha.“²⁹

V roce 1890, jak je již výše uvedeno, byla vydána monografie Terézy Novákové Karolina Světlá, její život a její spisy. Sama Světlá ocenila dílo Novákové slovy:

„Slíbila jste mi napsati můj životopis, avšak ihned jsem věděla, že to bude chvalozpěv. Ale zmýlila jsem se. Napsala jste ještě více než chvalozpěv, podala jste apoteózu mou. Jsem velice pohnuta Vaším vznešeným přátelstvím, Vaší neskonanou ke mně dobrotou.“³⁰

Současně však předvídala možnou kritiku. *„Avšak co řeknou lidé? Obviní Vás zajisté ze stranictví, a to nejspíše dosti trpce a hanlivě, a já budu toho příčinnou. To bude díkem Vaším za práci tak pečlivou.*“³¹ Na dopis Světlé reagovala Nováková slovy:

*„Díků nižádných nevyslovujte, nemohla bych jich přijati; rače laskavě přečísti kratičkou předmluvu³² – jest z ní zřejmo moje stanovisko. Že nemohla jsem dostáti úkolu, který jsem si stanovila, tak jak toho zasluhoval, vím předobře; útěchou jest mi, že vše, co jsem v knize napsala, vyplynulo z mého přesvědčení – a proto se ani nebojím nevlídných lidských úsudků. Ostatně myslím, že zůstane kniha velikým obecnstvem i kritikou tak nepovšimnuta, jako všechny mé předcházející práce...“*³³

Sám dobrý úmysl a smýšlení Novákové nestačily a vyplnily se obavy Světlé.³⁴ Nováková nesla přísnou kritiku svých děl³⁵ velmi těžce. V dopise z 19. října 1890 Světlé napsala:

*„Uznávám velikou, nezaslouženou přízeň, která jeví se ve vybídnutí, abych úkoly ty pominula, dále péro se věnovala – ale – probůh, nehněvejte se – nedovedu si dodati srdce, cítím se z literárního života skutečně vyhoštěna. Zdám se sobě jako člověk, který byv s hanbou vyhnán od jistého prahu několikráte, nanovo k němu se vtírá – bezectný! Ze všech stan sype na mne hana, veřejné povzbuzení žádné – neznamená-li to, že podobných sil není třeba, že netřeba jim mařiti času, zdraví, věku?“*³⁶

²⁹ Tamtéž.

³⁰ Dopis Světlé Novákové z 9. července 1890. Josef Špičák (ed.), Polemika s dobou, s. 172.

³¹ Tamtéž.

³² Viz pozn. 2.

³³ Dopis Novákové Světlé z 10. července 1890. Blanka Svadbová (ed.), Z lidské sonáty, s. 172.

³⁴ Novákové bylo především vyčítáno nadšené oslavování Světlé nebo absence objektivního, kritického přístupu.

³⁵ Jednalo se nejen o dílo Karolina Světlá, její život a její spisy, ale především o Maloměstský román vydaný v témže roce.

³⁶ Dopis Novákové Světlé z 19. října 1890. Blanka Svadbová (ed.), Z lidské sonáty, s. 183.

Světlá se snaží podpořit Novákovou a vybízí ji, aby nepřikládala kritice takovou váhu. V dopise ze 7. října 1890 píše Novákové: „*Přiznávám se Vám upřímně, že jsem se velice podivila, jak velikou důležitost ráčíte přikládati naší kritice. Avšak nemohu mysliti, že Vy při Vaší rázné povaze, jasné mysli a úsudku tak vzácném byste si dala od ní délku času imponovati. To bych byla musila po prvním svém pokuse s hlasitým pláčem odhoditi péro.*“³⁷

A k tomu dodává: „*Jedině lituji, že Vás taková nepříjemnost stihla za příčinou mé osoby.*“³⁸ Světlá vnímala kritiku spisu Karolina Světlá, její život a její spisy jako vyjádření averze vůči ní, nikoli vůči Novákové. V následujícím dopise z 8. října 1890 píše Novákové vlastní stanovisko k celé záležitosti.

„*...nemohu si představit, že by Vám, drahá přítelkyně, byli tam mohli učiniti jakousi jinou oprávněnou výtku, než že jste mě přecenila, příliš vysoko postavila, v mých pracích mnohem více viděla, než v nich je. Všechna příhana nemůže se k jinému táhnout než k mé osobě.*“³⁹

Zároveň však Novákovou nabádá, aby se nenechala odradit od tvůrčí činnosti na základě negativní kritiky.

„*Drahá přítelkyně! Vy ráčíte nešetrnost některých pánů literátů příliš tragicky pojímati (...) nezarmucujte se přec, když Vám kolem hlavy nějaké vosy zabzučí, vždyť je to nevyhnutelná při každém veřejném povolání věc, že člověk tomu či jinému stojí v cestě a překáží.*“⁴⁰

Vedle toho poukazuje na skutečnost, že nejdůležitější je pro spisovatelku zájem čtenářů, nikoli kritiky. „*...obecenstvo si volí samo přese všecku nepřízeň a zášť kritiky (...) a až na nějaké výjimky věrně vytrvává.*“⁴¹

Světlá si cenila spolkové a veřejné činnosti Novákové, ale hlavní důraz kladla na její spisovatelskou činnost. Umělecké působení ve prospěch národa považovala za nejvyšší hodnotu.

„*...kéž se vzdáte vysilující činnosti spolkové. Jest nám potřebí samaritánek, uznávám toho, ale nám Čechům pro tu chvíli ještě naléhavěji osvícených a svědomitých pěstitelek duševních a národních zájmů. Všeobecný stesk, že nemáme povídkářů, kteří*

³⁷ Dopis Světlé Novákové z 7. října 1890. Josef Špičák (ed.), Polemika s dobou, s. 174.

³⁸ Tamtéž, s. 175.

³⁹ Dopis Světlé Novákové z 8. října 1890. Tamtéž, s. 176.

⁴⁰ Dopis Světlé Novákové z 28. října 1890. Tamtéž, s. 177-178.

⁴¹ Tamtéž, s. 178.

by dovedli čtenářstvo naše vzrušiti a zaujmouti. Jest mi útěchou slyšeti za tou příčinou, že Vy hodláte na dráze tak šťastně započaté pokračovat.“⁴²

Výrazem toho, jak si Světlá vážila tvorby Novákové, jsou její slova napsaná v dopise ze 7. října 1890. Novákovou označila za „šťastnou hvězdu národa“⁴³ a zároveň jí píše, „*neb kdyby mělo péro Vaše zaháleti, nastala by tím již cítěná mezera v naší krásné literatuře*“.⁴⁴

Nováková po celou dobu sledovala s nesmírným zájmem, obdivem a úctou veškerou činnost Karoliny Světlé. V jednom z posledních dopisů, který zaslala Světlé, píše:

„Smím Vám říci, že i nejvyšší pocta, byť přicházela odkudkoli, nemůže vyznamenati Vás, Vaše nesmírné dílo, že nic nemůže býti Vám odměnou za to, co jste Čechům dala, leč nikdy nehynoucí láska národa? On, věřte, ač chudý, žárem svého obdivu promění snítku z ratolestí své lípy v korunu zlatou a položí je na čelo ženy ve vlasti nejvznešenější.“⁴⁵

Vzájemná korespondence mezi Novákovou a Světlou končí v roce 1899 úmrtím Světlé. Nováková na pohřbu Světlé pronesla řeč, v níž vyzdvihla význam Světlé pro český národ: „*Karolina Světlá slavně a plně konala svou práci, uplatnila přes všechny těžké překážky let probuzení geniální svoje nadání, svila z růží svého ducha věnec tak plný kolem skráni svého lidu!*“⁴⁶ Označila ji za „*první, největší Češku*“.⁴⁷ Zároveň zvýraznila důležitost odkazu Světlé a apelovala zejména na ženy, aby následovaly jejího příkladu.

*„...netruchleme, neumřela, ale žije, duch její dále pluje vesmírem, uchvacuje nás na křídlech svých, hlas dále mluví k nám, zvláště k nám ženám, volá nás k ideálu, k práci, na nové zdárné, byť strmé a namáhavé cestě. (...) pomněme jejího učení, jejího odkazu, jejího dědictví. Učila nás ceniti pravdu nade vše, vyhýbati se bludům a vykořeňovati je, milovati národ nad vlastní pohodlí a štěstí. Odkázala nám svou vlastní velikost jako vzor, ježž dosáhnouti máme ve svém snažení. Jsouc bohata nesmírně dala nám dědictvím své spisy...“*⁴⁸

⁴² Dopis Světlé Novákové z 6. února 1890. Tamtéž, s. 160.

⁴³ Dopis Světlé Novákové z 7. října 1890. Tamtéž, s. 174.

⁴⁴ Tamtéž.

⁴⁵ Dopis Novákové Světlé z 4. prosince 1898. Blanka Svadblová (ed.), *Z lidské sonáty*, s. 248.

⁴⁶ T.N., Přenesení ostatků Karoliny Světlé a řeč Terézy Novákové, in: *Ženský svět*, 1903, roč. 7, č. 14, s. 175.

⁴⁷ Tamtéž.

⁴⁸ Tamtéž.

Krátce po smrti Světlé uveřejnila Nováková v časopise *Ženský svět* článek, v němž napsala: „*České ženy osiřely; odešla jim jejich náčelnice, vůdkyně, jejich vzor, jejich sestra nejpřednější, všemi bez výjimky milovaná a obdivovaná* .“⁴⁹ Upozorňovala však na to, aby uvědomělé české ženy kráčely v jejích stopách a snažily se porozumět všemu, „*o čem ona přemýšlela, co ona napsala, stvořila*“.⁵⁰

⁴⁹ T.N., Karolina Světlá, in: *Ženský svět*, 1899, roč. 3, č. 17, s. 195.

⁵⁰ Tamtéž.

II. Teréza Nováková a ženské hnutí

II.1. Vzdělání a školství

Zásadním cílem emancipačních snah přelomu 19. a 20. století bylo obhájit a rozšířit vzdělání žen. Součástí této tendence byla i publicistika Terézy Novákové.

Nováková usilovala o přiznání větších práv ženě a o rozšíření jejích možností uplatnit se. Ženu definuje jako člověka a podotýká, že na tomto základě jí přísluší stejná práva jako muži.

„Jakmile tedy uznáváme ženu jako muže nejprve člověkem, vyplývá z toho, že náleží jí všechna lidská práva (...) náleží jí, aby směla působiti a chleba k ukojení svých tělesných potřeb dobývati sobě podle schopností, s nimiž se narodila a jež v sobě vypěstila, náleží jí, aby všechny zdroje vědění a umění, pokroku a svobod, jež civilizace po tisíciletí odkrývala, byly jí učiněny přístupnými, tak aby z nich čerpala a osvěživši a navlaživši se jimi, dále na nekonečném díle kultury pracovala.“⁵¹

Vedle pojmu člověk užívala spojení „duch nemá pohlaví“, čímž vyjádřila, že ženy i muži mají stejné předpoklady k duševní práci.⁵²

Primárně šlo Novákové o uznání rovných duševních schopností mužů a žen. Nováková kritizovala soudobé názory na duševní schopnosti žen. Odmítá stanovisko, že „žena práce duševní a vývoje intelektuálního vůbec naprosto schopna není“.⁵³ Svůj postoj opírá o názor anglického filozofa a ekonoma Johna Stuarta Milla : „Považuji za smělost, chce-li kdo rozhodovati, co ženy jsou neb nejsou, co mohou a nemohou býti přirozenou svojí povahou, (...) nikdo nemůže s jistotou tvrditi, že by byl nějaký rozdíl v povaze a schopnostech žen a mužů...“⁵⁴

Jako doklad o kvalitě duševních schopností žen podává výčet žen, které se významně prosadily v různých oborech. Odmítá tvrzení, že by ženy nebyly nadány pro exaktní vědy. Opět jmenuje řadu příkladů od starověku až po svoji současnost. Zmíněné doklady považuje za „fakt, že jest dosti žen, které zabývají se nesnadnými obory vědy, jimiž z tisíce mužů věnuje se sotva jediný, jest tedy zajisté důkazem úplné rovnocennosti

⁵¹ Teréza Nováková, *Ze ženského hnutí*, Praha 1912, s. 184.

⁵² Viz Hana Kubáčková, *Obraz ženy v žurnalistice Terézy Novákové (Ženský svět 1896-1907)*, diplomová práce, Katedra české literatury a literární vědy FF UK, Praha 2003, s. 63-64.

⁵³ Teréza Nováková, *Ze ženského hnutí*, s. 185.

⁵⁴ Nováková vycházela z díla Johna Stuarta Milla *Poddanství žen* vydaného v roce 1869. Citováno podle Terézy Novákové, *Ze ženského hnutí*, s. 185.

ducha ženského i mužského a spolu důkazem oprávněnosti požadavku svobodné volby povolání dle nadání, a požadavku druhého z něho vyplývajícího: vzdělání všeho druhu.“⁵⁵

Argumentaci odpůrců duševních kvalit žen vyvrací Nováková tvrzením, že ženám nebylo umožněno duševně se rozvíjet a že jejich výchova byla pouze jednostranně zaměřena na domácnost a rodinu. Svoje názory opírá také o vědecká stanoviska.

„Věda, prostý rozum, spravedlnost tedy učí, že žena-člověk jest úplně rovnocenná s mužem-člověkem a že tudíž o nějakém ženském, t. j. slabším duchu nemůže býti ani řeči.“⁵⁶

Polemické úvahy o rozdílu duševních vlastností žen a mužů komentuje slovy: *„...avšak tu nutno k tomu poukázati, že teprve budoucnost tyto rozdíly ve světle jasnějším, pozitivnějším ukáže, budoucnost, která dovolí ženám rozvíjeti a vzdělávati se svobodně jako muži.*“⁵⁷

Zásadní bylo pro Novákovou právo na vzdělání a s tím související svobodná volba povolání. Vzdělání vnímá jako prostředek k rozvíjení schopností, *„neboť ke každému povolání i nadanému člověku jest třeba dostatečné přípravy*“.⁵⁸ Apeluje na rodiče, vychovatele a zákonodárce, aby podporovali vzdělávání a svobodnou volbu povolání dívek. Svůj názor opět opírá o Johna Stuarta Milla, který považuje za neštěstí pocit ztraceného života. *„Jest mnoho děvčat nadaných, která vykonávají domácí práce s pevným přesvědčením, že maří drahý čas, jen a jen z poslušnosti.*“⁵⁹ Pokládala za nesmírnou chybu a ztrátu pro společnost, když se nadané a vzdělané ženy věnují domácím pracím, a v důsledku toho zanedbávají to, *„co vykonati dovede z tisíců a desetitisíců sotva jediný člověk*“.⁶⁰ Jako příklad uvádí Marii Červinkovou-Riegrovou. Nováková považuje za velkou škodu pro společnost to, že se Marie Červinková-Riegrová věnovala pracím v domácnosti na úkor spisovatelské činnosti, *„lituji, že ve chvílích, kdy konala tyto práce, i ženě méně vzácného ducha přístupné, nenapsala raději ony novelly a romány ze života velkoměstské chudiny, o které nás nemilosrdně její smrt oloupila*“.⁶¹

⁵⁵ Tamtéž, s. 191.

⁵⁶ Tamtéž, s. 186.

⁵⁷ Tamtéž.

⁵⁸ Tamtéž, s. 191.

⁵⁹ Tamtéž, s. 194.

⁶⁰ Tamtéž.

⁶¹ Tamtéž, s. 195.

Nováková zcela oddělovala roli manželky a matky od role hospodyně. Byla přesvědčená, že vzdělané a nadané ženy mohou být dobré manželky a matky. Schopnosti a nadání žen stavěla nad roli hospodyně. Měla za to, že je užitečnější, když se nadaná a schopná žena věnuje činnosti ve prospěch společnosti. V domácích pracích ji mohla zastoupit „i žena méně vzácného ducha“⁶², přičemž proč by se měla nadaná žena zabývat něčím, „v čemž zastati ji může každá osoba poněkud zručná a pilná“.⁶³ V tomto názoru se odráží její středostavovský úhel pohledu. Sama Nováková pocházela ze střední vrstvy poměrně dobře finančně situované, a také po sňatku se středoškolským profesorem byla finančně zajištěná. Domácnost vedla společně se služebnou. Kdyby však neměla rodinné a existenční zázemí, nemohla by se věnovat svojí umělecké a žurnalistické činnosti, nemluvě o angažování se v ženském hnutí a spolkové činnosti.

Značnou pozornost věnuje Nováková důvodu, proč by měly být ženy vzdělávány a zapojovány do výdělečné činnosti. Podle společenského úzu bylo povoláním ženy manželství a s tím spojená působnost v rodině a domácnosti. Obecným argumentem pro vzdělávání a povolání žen byl demografický vývoj obyvatelstva. Od poloviny 19. století přibývalo žen a ubývalo mužů, v důsledku toho se pro mnoho žen snižovala možnost sňatku a s tím související existenční zajištění.⁶⁴ Neprovdaným, a tudíž nezaopatřeným ženám měla společnost dát prostor pro vzdělání a výkon povolání. Toto odůvodnění považuje Nováková za oportunistické. Šlo jí především o právo na vzdělání a povolání jako takové.

*„Ne oportunismus, ale princip! Ne protože jest obava o nezaopatřený stav dívek, otevřeme jim povolání, k nimž jsou způsobilý, a poskytujeme jim nejvyšší míru vzdělání, - nýbrž proto, poněvadž jest to lidské a občanské jejich právo, poněvadž jest to spravedlivo.“*⁶⁵

Nováková se snažila obhájit studium žen, vyvracela obavy, že by společnost přišla o rodinné zázemí a že by byla přeplněna příslušníky tzv. učených povolání. Právo na vzdělání označuje jako „spravedlnost k ženě“.

„Není pochyby, že touto spravedlností k ženě konanou neztroskotá domácí blaho, domácí život v národě. Jako vždy jen malé procento mužů jsou učenci, právníky, spisovatelé, umělci, učitelé, lékaři (...), nýbrž většina jest rolníky, řemeslníky,

⁶² Tamtéž.

⁶³ Tamtéž, s. 194.

⁶⁴ Srov. Milena Lenderová, K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století, Praha 1999, s. 251; Ludmila Fialová a kol., Dějiny obyvatelstva českých zemí, Praha 1996, s. 390.

⁶⁵ Teréza Nováková, Ze ženského hnutí, s. 196.

obchodníky, tak i veliké množství žen oddá se vždy povolání hospodyňskému, k němuž netřeba ani vynikajícího nadání, ani úporných studií, ani leckterého odříkání.“⁶⁶

Na druhé straně zdůrazňuje, že je třeba vedle práva na vzdělání zachovat také svobodu studia. Klade důraz na to, aby jak dívky, tak chlapci nebyli do studia nuceni. Jako příklad uvádí vzpomínku Karoliny Světlé na její mládí.

„Budiž odpuštěno mé dětinskosti, že jsem upřímně žasla nad praktickým smyslem, na který jsem viděla, že jsou lidé tak hrdí, nad duchaplným, národohospodářským jejich pravidlem, připouštět jinocha netalentovaného, lenivého a pro všechny vyšší zájmy naprosto neschopného, na všechny dráhy duševní činnosti jen proto, že jest to mladík, a dívku, byť byla nadaná, čiperná a pro věc nadšená, co nejurčitěji z nich vylučovati jen proto, že jest to dívka. S touž upřímností jsem se smávala tragikomické náhodě, že právě já, zoufající si, že se učit nesmím, pod jednou střechou se trápím s dvěma mladíky, rovněž tak srdečně si zoufajícími, že se učit musejí, závidícími mi krutě mou mi tak protivnou domácí zahálku, kdežto jsem já pokaždé zase odvrátiti musila, spatřivše je s knížkami pod pažďími loudati se do nenáviděné roboty v koleji, aby neviděli zehravých mých slzí nad jejich nezaslouženým a jimi tak nenáviděným štěstím!“⁶⁷

Nováková rozlišuje tři faktory ovlivňující svobodnou volbu povolání: ženy samy, rodiče a vychovatele, zákonodárce. Apeluje zejména na ženy, aby hájily své právo a nenechaly se odradit a zastrašit předsudky. Rodiče a vychovatele vybízí, aby věnovali pozornost nejen chlapcům, ale i dívkám. Rozhodující vliv však mají zákonodárci. Nabádá je, aby neuzavírali ženě přístup do úřadu nebo jakýkoli prostor pro uplatnění, *„je-li k němu rovněž dobře kvalifikovaná jako muž, za záminkou, že nelze přitěžovati muži boj o chléb“*.⁶⁸ Důraz klade na rovnost podmínek žen a mužů. *„Nikdo nežádá, aby měla někde přednost žena méně schopná.“*⁶⁹

Přelom. 19 a 20. století znamenal průlom ve vysokoškolském vzdělání žen. Prvním krokem bylo v roce 1897 povolení studia žen na filozofických fakultách. Od roku 1900 bylo zpřístupněno ženám studium medicíny.⁷⁰ Pozornost vysokoškolskému studiu žen věnuje i Nováková. Reaguje na aktuální společenské změny. Zásadním cílem emancipačních snah bylo zpřístupnit vzdělání všeho druhu,

⁶⁶ Tamtéž.

⁶⁷ Nováková vychází z Upomínek Karoliny Světlé. Citováno podle Terézy Novákové, *Ze ženského hnutí*, s. 196-197.

⁶⁸ Tamtéž, s. 198.

⁶⁹ Tamtéž.

⁷⁰ Viz Marie Štemberková, *Doktorky filozofie a medicíny na pražské univerzitě od r. 1901 do konce první světové války*, in: Jiří Pešek – Václav Ledvinka (eds.), *Documenta Pragensia XIII. Žena v dějinách Prahy*, Praha 1996, s. 213-241.

tuto tendenci sledovala i Teréza Nováková. První úspěchy v souvislosti se zpřístupnění vysokoškolského studia ženám komentuje slovy: „*Avšak nebylo by důstojno, aby ženy nyní složily ruce v klí; mnohého zajisté zbývá ještě docílit.*“⁷¹ Vytyčila tak následující cíle. V další fázi šlo o zpřístupnění studia práv⁷² a dalších studijních oborů.⁷³ Nováková svou publicistickou činností zprostředkovává dobový názor na vysokoškolské studium žen.

„*Studium, vedoucí ženu buď k vědecké práci aneb k určitým povoláním, k nimž jest třeba absolvování univerzity, zdálo se nejširším kruhům, i vzdělaným, od počátku čímsi neobyčejným, neobvyklým, ba nesmyslným, zdálo se nebezpečným vybočováním z vyjetých, osvědčených drah, ba zdálo se skorem revolucí společenskou, zcela zbytečnou.*“⁷⁴

Důkazem, jak pomalu a s jakými obavami přijímala společnost vysokoškolské studium žen, je článek Terézy Novákové Obavy ze ženského studia z roku 1908.⁷⁵ Nováková v něm konstatuje, že i přes značný rozvoj vzdělání žen je stále o studiu žen pochybováno a veškeré úvahy vyznívají jako námitky proti němu. „*...neumlkly ony starostlivé úvahy, a stále zdvižen prst hrozící, od bran studia varovně odhánějící.*“⁷⁶ Jak už sám název článku vypovídá, hlavní obavou a argumentem odpůrců ženského vzdělání bylo, zda-li je žena schopna při studiu duševně a tělesně obstát.

Značnou pozornost věnuje Nováková otázce všeobecného vzdělání a odborného školství, které vnímá jako protichůdné typy výuky. Nováková zcela kritizuje všeobecné vzdělání, jako tradiční typ výchovy dívek. Dřívější výuka dívek byla založena na osvojování domácích prací, na přípravě na vedení domácnosti, popřípadě byly do výuky zařazeny základy cizího jazyka, hra na klavír nebo kreslení. Hlavním cílem bylo připravit dívku na roli hospodyně a na reprezentaci svého společenského postavení a manžela. Takový způsob výchovy dívek považuje Nováková za nedostatečný a povrchní. Všeobecné vzdělání označuje za „*diletantství*“⁷⁷, za „*jakési těkání od květiny ke květině, z nichž z každé smlslo se trochu medu; všude se započalo, nic se*

⁷¹ Teréza Nováková, Ze ženského hnutí, s. 199.

⁷² Studovat práva mohly ženy až od roku 1918. Více o studiu práv Jana Malínská, Do politiky prý žena nesmí – proč? Vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století, Praha 2005, s. 107-109.

⁷³ Jednalo se o studium techniky od roku 1919, studium na Akademii výtvarných umění od roku 1920 a studium teologie od roku 1922. Viz Jana Burešová, Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století, Olomouc 2001, s. 56, s. 311.

⁷⁴ Teréza Nováková, Ze ženského hnutí, s. 201.

⁷⁵ Článek byl v roce 1908 otištěn v časopisu Přehled a v roce 1912 zahrnut do souboru Ze ženského hnutí.

⁷⁶ Teréza Nováková, Ze ženského hnutí, s. 202.

⁷⁷ Tamtéž, s. 213.

*nedokončilo, vždy se experimentovalo...*⁷⁸ Společnost vnímala takové vzdělání jako dostačující s argumentem, že ho dívka po sňatku stejně potřebovat nebude. Nováková toto zdůvodnění zcela odmítá. Poukazuje na společenský jev, kdy se dívka nevdala a zůstala jako přítěž rodinným příslušníkům.

*„...její vzdělání bylo jen „všeobecné“, krutěji řečeno, ona neuměla nic důkladného, všude byla jen diletantkou, - tu bylo nesnadno v životě zakořeniti. Ona existence svobodných tet a sester, podporující hospodyně a matku, za nesnadných drahotných poměrů, čítajících s každým zbytečným členem domácnosti, čím dále tím určitěji stávala se nemožnou.“*⁷⁹

Nováková apeluje na to, že ono všeobecné vzdělání už nevyhovuje době. Když společnost zpřístupnila ženám určitá povolání, vyžaduje také po nich kvalifikované vzdělání a právoplatná vysvědčení. Obhajuje právo žen na vzdělání a povolání, ale zároveň zdůrazňuje, že je třeba přijmout tento „*boj za bytí*“⁸⁰ se všemi jeho závazky. Těmito závazky měla na mysli přijmout přístup ke studiu a zaměstnání za stejných podmínek jako pro muže, „*...university, vysoké školy technické, národohospodářské i obchodní postupem přijímají ženy, ale za též přísných podmínek jako muže (...) nelze zajisté očekávat, že by se ženě dostalo snadnějších podmínek vstupu.*“⁸¹

Společnost počátku 20. století stále vnímala zaměstnání ženy mimo vlastní domácnost se silným odporem. Povolání ženy bylo „*jakousi výpomocí z nouze, když nezdaří nezaopatření ve sňatku*“.⁸² Jako další příčinu, proč společnost zanevřela na vzdělání žen, uváděla Nováková nákladnost studia. Podle stanoviska společnosti měl být prvotním zájmem sňatek, studium a s tím spojené zaměstnání bylo pouze fakultativní. Dokladem těchto postojů byl dobový výrok: „*Prostuduje svoje věno a pak přece se vdá!*“⁸³ Dalším argumentem byla délka studia.

Vedle utilitární a existenční podstaty vzdělání klade Nováková důraz na rozvoj osobnosti a intelektu ženy v duchu Goethova ideálu „*míti radost ze sebe sama*“.⁸⁴ Apeluje na ženy, aby se nenechaly odradit předsudky, konservatismem nebo tradicí a využily možnosti přístupu ke vzdělání. Kromě toho považuje za povinnost, aby mezi

⁷⁸ Tamtéž, s. 212.

⁷⁹ Tamtéž, s. 214.

⁸⁰ Tamtéž, s. 215.

⁸¹ Tamtéž, s. 214-215.

⁸² Tamtéž, s. 215.

⁸³ Citováno podle Teréza Nováková, *Ze ženského hnutí*, s. 216.

⁸⁴ Tamtéž, s. 217.

ženami byla kolektivní podpora a soudržnost. Zdůrazňuje, že žena, která je vzdělaná a rozvíjí své schopnosti, je prospěšná především pro společnost, respektive národ.

*„Tím větší, tím blaženější jest národ, čím více v něm lidí vzdělaných, pracovníků horlivých, oč mocnější, oč šťastnější bude národ český; až řady věhlasných mužů rozmnoží se o čty moudrých žen, až dvojnásobný počet rukou přiložen bude k dílu obrození a povznesení.“*⁸⁵

Teréza Nováková se hlásila k myšlenkám osvícenství. V souvislosti se zásadami osvícenství žádala, aby bylo vzdělání založené na objektivních a vědeckých základech. Zcela negativně pohlížela na vztah církve a školství. Obžalovává církev, že si nepřejí, *„aby poznání svobodně a bez překážek bylo šířeno“*⁸⁶, brání svobodnému rozhodování a myšlení jednotlivce, *„neboť poznání pravdy a dobra uvědomuje a osvobozuje člověka, a člověk svobodný není již oddaně poslušen dávných autorit, nýbrž spravuje se svým rozumem a mravním citem“*.⁸⁷ Vztah vědy a církve vnímala jako boj světla a tmy. Obvinila církev, že výuku staví na dogmatech a církevním učení a vědecké poznatky vynechává nebo mění. Zároveň konstatovala, že *„ve skutečnosti jest všechno naše veřejné školství v područí římsko-katolické církve“*.⁸⁸ Církev měla vliv zejména na základní a střední školství. Nejvíce však Nováková kritizovala školy, které zakládaly církevní instituce - kláštery a řády. Proklamovala tak boj příznivců svobodné osvěty s klerikalismem, přičemž se obrací na společnost s výzvou: *„Moderní české dítě patří do svobodné školy, nedávejte mrzačiti volně se rozvíjejícího ducha naukami tmářství!“*⁸⁹

⁸⁵ Tamtéž, s. 199-200.

⁸⁶ Tamtéž, s. 225.

⁸⁷ Tamtéž.

⁸⁸ Tamtéž, s. 226.

⁸⁹ Tamtéž, s. 228.

II.2. Žena v povolání

Tradiční pozicí ženy v rodině byla role manželky, matky a hospodyně. Žena byla chápána jako integrální součást celku, tj. rodiny. Její role v rámci rodiny byla považována za přirozené poslání. Naproti tomuto obecnému názoru společnosti si ženské hnutí všímalo ženy ne jako složky rodiny, ale jako individua, jako člověka. Snažilo se vydobýt ženě význam a postavení mimo rodinu. Prvotním cílem ženského hnutí bylo úsilí o zpřístupnění vzdělání ženám. Po prvních úspěšných krocích prosazení studia žen se emancipační úsilí zaměřilo na pracovní uplatnění. Tuto tendenci následuje také Teréza Nováková. Prostřednictvím své publicistiky dokumentuje dobové mínění. Ženská populace byla rozdělena na dvě protichůdné strany. Většina žen působila v rámci rodiny jako manželky, matky a hospodyně. Na druhé straně byla menšina žen samostatných, vykonávajících určité povolání. Příčinou takového rozdělení je podle Novákové postoj společnosti. Veřejné mínění, ale i zákonná opatření deklarovala požadavek, buď se bude žena věnovat rodině a domácnosti, anebo se bude věnovat samostatnému povolání, starat se o vlastní zajištění. Příkladem takového přístupu bylo postavení učitelek, které se musely zřeknout manželství a mateřství a přijmout nucený celibát. Tradice a veřejné mínění měly za to, že jsou obě roviny neslučitelné. Společnost byla toho přesvědčená, že pokud žena vykonává povolání, bude zanedbávat rodinu a domácnost.

„A tu povstává hrozná stařena tradice a po jejím boku ono obávané, licoměrné, veřejné mínění, a oba volají kategoricky: „Nesmí to býti! Bud’ – anebo! Oboje nedá se spojit! Bud’ budeš ženou v domácnosti, aneb ženou samostatnou, v určitém povolání působící. Dobrá matka, manželka a hospodyně nesmí býti ničím jiným! Povolání pak žádá si ženy celé, - bud’ vděčna, že’s ho dosáhla, zřekni se v odvetu všeho jiného!““⁹⁰

Tento postoj Nováková zcela odmítá. Zasazuje se za to, že žena je schopna plnit roli manželky, matky, a přitom se věnovat povolání. Hlavním hlediskem má být individuální posouzení: *„Problém lze luštit jen se zřetelem k individu: ne vše jest pro každého a každou.“⁹¹*

Požaduje *„individualismus, individuální nazírání a rozsouzení. Ne tvrdý ortel: „Bud’ – anebo“, nýbrž moudrý a spolu láskyplný zákon: Každému dle jeho sil,*

⁹⁰ Tamtéž, s. 246.

⁹¹ Tamtéž, s. 249.

*schopností, povahy!*⁹² Zároveň však vytýká soudobé společnosti, že *„jest ještě příliš kolektivistická, bere vše příliš paušálně a často dopouští se tím skoro nevysvětlitelných chyb.“*⁹³

Největší námitky vznášelo veřejné mínění vůči ženám, které se zabývaly duševním povoláním. Skoro vůbec se nepoukazovalo na povolání živnostnic, obchodnic, dělnic nebo rolnic, protože *„manžel obchodník, řemeslník, dělník, rolník velmi rozhodně si žádá, aby mu žena byla vydatnou pomocnicí“*.⁹⁴ Tuto konfrontaci názoru pokládá za pokrytectví, *„zabraňuje-li se jen ženě-inteligentce, duchem pracující, aby byla chotí, matkou, měla svou láskyplnou domácnost“*.⁹⁵ Argumenty Terézy Novákové zcela jasně značí obhajobu ženy duševně zaměstnané.

Na přelomu 19. a 20. století docházelo k postupnému prosazování technického pokroku. Technické modernizaci se otevřela i domácnost a umožnila tak ženě ulehčit nejen práci, ale i ušetřit čas. Tím vzniká volný časový prostor, který ženy mohou *„nahraditi čímsi účelným, světu prospěšným, co je těší a povznáší a jest přiměřeno jejich vlohám, povaze a vzdělání“*.⁹⁶

*„Ano, po věky dávala domácnost své vládkyni celou, alespoň časově celou výplň života, - jen že ony věky již navždy minuly a se nevrátí. Tehdy, kdy vyráběla se doma každá potřeba, již nyní lépe a laciněji dodává pokročilý a stále se zdokonalující průmysl, kdy nebylo strojů, zdviží, vodovodů, umělého osvětlení, ústředního topení, kdy bylo třeba ukládati si a opatrovati veliké zásoby, poněvadž komunikace velice nedostatečná tak kázala, kdy každá práce trvala nesmírně dlouho, - tehdy správné vedení a zastání domácnosti několikačlenné bylo samo úplným a dosti nesnadným povoláním.“*⁹⁷

Značnou pozornost věnuje Nováková ženě jako hospodyně. Nepopírá to, že by provoz tradiční domácnosti nebyl náročný. Zároveň ale konstatuje, že je třeba dát prostor nové, moderní podobě domácnosti. Apeluje na ženské hnutí, aby neustávalo ve svém úsilí a pokračovalo v modernizaci rodiny a domácnosti a postavilo je na nových základech.

Vůči ženskému hnutí vznáší také výtku, že se dosud zaměřilo pouze na ženu svobodnou, *„ji vzdělávalo, jí razilo dráhu, jí usnadňovalo úkol a konečně i obšťastniti*

⁹² Tamtéž, s. 247.

⁹³ Tamtéž, s. 248.

⁹⁴ Tamtéž, s. 253.

⁹⁵ Tamtéž.

⁹⁶ Tamtéž, s. 258.

⁹⁷ Tamtéž, s. 257.

*se snažilo její snad nuceně osamělý život“.*⁹⁸ Pozornost se však měla věnovat i ženám v rodině, neboť je „*dlužno pomyslit na všechny stavy žen, jinak osvobození a zrovnoprávnění nebude úplné*“.⁹⁹

Novákové nešlo jen o to, aby žena účelně vyplnila volný časový prostor. Jako pozitivum hodnotila zapojení ženy do výdělečné činnosti, čímž mohla přispět do rodinného rozpočtu a zlepšit životní standard rodiny. Materiální a ekonomický přínos se měl stát prostředkem změny sociálního postavení ženy v rámci rodinné jednotky. Nováková prohlašovala, že ženy chtějí „*přispěti svým podílem k blahobytu rodiny a tím k vlastní důstojnosti, chtějí i v rodině býti celými, plně žijícími, plně oprávněnými lidmi*“.¹⁰⁰ Vedle toho zdůrazňovala potřebu, aby se žena mohla realizovat mimo domácnost a uplatnit své vzdělání a schopnosti „*lidstvu k dobru*“.¹⁰¹ Na pracovní uplatnění ženy nahlížela ze dvou hledisek. Na jedné straně se žena uplatňovala jako individuum, na druhé straně měla pracovat ve prospěch společnosti, respektive národa. Je třeba uvést, že Nováková nepovažovala obě roviny za rovnocenné. Individuální potřeby ženy byly pro ní důležité, ale užitečnost jedince ve prospěch celku považovala za principiální. Povolání ženy vztahovala k vyšším zájmům.¹⁰²

⁹⁸ Tamtéž, s. 259.

⁹⁹ Tamtéž.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 246.

¹⁰¹ Tamtéž.

¹⁰² Srov. Hana Kubáčková, *Obraz ženy v žurnalistice Terézy Novákové*, s. 71-72.

II.3. Žena v politice

Dalším požadavkem ženského hnutí bylo všeobecné volební právo. Existovalo sice od roku 1907, ale pouze pro muže. Nešlo jen o to vydobýt právo volit, ale také právo být volen. Ženské hnutí usilovalo o to, aby ženy měly přístup k volebním urnám, ale zároveň požadovalo, aby ženy mohly vstoupit do politických stran a parlamentu.

Problematiku volebního práva postihuje i publicistika Terézy Novákové. Nováková ve svých článcích reaguje na soudobý společenský vývoj. Dosavadní vývoj v oblasti volebního práva žen považuje za neuspokojivý. Vytýká ženám, „že již několikrát zaspaly příznivou chvílí svého úspěchu“¹⁰³, zároveň je vybízí, „aby zapudily nevčasnou dřímotu, aby bděly, jinak že naposledy zjeví se okamžik vhodný a ony naposledy jej promeškají“.¹⁰⁴ Absenci volebního práva žen vnímá jako nespravedlnost a občanskou křivdu. Zároveň ale zdůrazňuje, že „ženy samy celkem málo si jí [nespravedlnosti] všímaly, nebděly, neusilovaly, aby při ustavičných změnách řádů volebních pamatováno bylo i toho, že dosud v zákonodárných a správních sborech nezastoupena beze vší příčiny zůstávala celá polovina národa“.¹⁰⁵ Podle Novákové je potřeba, aby byly ženy více politicky uvědomělé a projevíly aktivnější přístup k požadavku občanské rovnoprávnosti.

„Leč, objeví se právo to v budoucnosti jakkoli, nutno přece po něm dychtiti, po něm se snažiti, poněvadž jest to právo, tedy něco, co nám náleží, bez čehož jsme zkráceny, necely ve své občanské podstatě.“¹⁰⁶

Vedle práva na vzdělání a povolání staví Nováková právo volební. Souhrnně je označuje za spravedlnost, za lidská a občanská práva. Všeobecné volební právo se tak mělo stát nástrojem, prostřednictvím kterého měla žena vstoupit do veřejného prostoru. Žena měla opustit sféru soukromou, která doposud vymezovala její roli ve společnosti.¹⁰⁷ Hlavní motivaci požadavku volebního práva vystihuje Nováková slovy: „Ženy chtěly by práva jim příslušejícího dosíci hlavně proto, aby o nich nebylo jednáno bez nich.“¹⁰⁸ Považuje za zásadní, aby měly ženy možnost vyjádřit se k otázkám, které se týkají bezprostředně jich. Jako příklady uvádí manželské právo, rozvod, celibát učitelé a úředníci, práva a poměry nemanželských dětí, úprava dívčího vzdělání a další.

¹⁰³ Teréza Nováková, *Ze ženského hnutí*, s. 310.

¹⁰⁴ Tamtéž.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 311.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 313.

¹⁰⁷ Srov. Hana Kubáčková, *Obraz ženy v žurnalistice Terézy Novákové*, s. 37-41.

¹⁰⁸ Teréza Nováková, *Ze ženského hnutí*, s. 315.

„A ženám dalo se tak vždy, o jejich nejvlastnějších zájmech rokováno a usuzováno, aniž se jich kdo zeptal, jak o tom či onom smýšlejí, aniž měly samy možnost o tom se vyjádřit!“¹⁰⁹

Neméně zásadním motivem byla pro Novákovou činnost ve prospěch celku, společnosti, národa. Žena jako člověk, jako právoplatný člen společnosti pracující ve prospěch celku, měla mít nárok o něm také rozhodovat.

„Že by sobě ženy prací ať hmotnou, ať intelektuální nedobývaly plného práva občanského, rovněž nelze tvrditi (...) Tak, kamkoli se podíváme, všude spatřujeme pracovnice pilné, statečné, neohrožené – a ty, které tolik prospívají obci, národu, lidstvu, neměly by zároveň rozhodovati o jeho blahu, jeho budoucnosti?“¹¹⁰

Diskriminaci viděla zvláště ve volebním systému do roku 1895, který byl založen na majetkovém censu. Podle výše daně byli voliči zařazeni do určité třídy. Řada žen, které platily daně, by splňovala ona kritéria buď přímo, anebo nepřímo.

„A ani tehdy nebylo lze tvrditi, že není žen, které by dle tohoto měřítka byly oprávněny volební právo vykonávati (...) A kde nebyly ženy úplně samostatny, přispívaly k dani mužově neb platily ji nepřímo, rozmnožující svým jměním nemovitým neb movitým, svou prací obchodní a živnostenskou daňovou schopnost mužovu neb bratrovu.“¹¹¹

Značnou pozornost věnovala argumentaci odpůrců volebního práva žen. Obecně přijímala společnost požadavek žen na aktivní i pasivní volební právo s nevolí, či posměchem. Jedním z argumentů bylo, že by žena vstupem do veřejného života ztratila svoji křehkost a půvab. Naopak příznivci emancipace žen považovali toto zdůvodnění za chabé a argumentačně pokulhávající. Poukazovali na ženy z nižších vrstev, které manuálně pracují a kterým nebývá vytýkáno porušení ženskosti. Na této konfrontaci názorů je patrné, že odpůrcům vadila především emancipace žen ze středních vrstev, které si měly zachovat status manželky, matky a hospodyně. Jejich pole působnosti mělo zůstat v soukromém prostoru. Další důvod odpůrců byl postaven na tezi, že se žena nehodí „do vřavy veřejného života“.¹¹² Tímto postojem zdůrazňovali, „že by přístup do života parlamentárního byl ženě na újmu a škodu“.¹¹³ Následující námitkou se stala skutečnost, že žena nevykonává vojenskou povinnost. Na tento názor Nováková

¹⁰⁹ Tamtéž.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 317, 319.

¹¹¹ Tamtéž, s. 319-320.

¹¹² Tamtéž, s. 321.

¹¹³ Tamtéž.

reaguje slovy: „*Zapomínají ti, kteří jí vytýkají, že nenasazuje života svého za bližní své, že ona přece dává jej všanc pro nové pokolení.*“¹¹⁴ Zdůrazňuje to, že žena je v roli rodičky ohrožena stejně tak, jako voják na bitevním poli. A zároveň tvrdí: „*A i pravidelný porod a stráž za prvního roku života nemluvně vyváží bez odporu onen rok neb roky vojenské služby mužů.*“¹¹⁵ Předmětem kritiky byly konservativismu a zpátečnictví potencionálních voliček. Obecně byla mužská veřejnost toho názoru, „*že žena, živel přirozeně konservativní, bude zadržovati pokrok a snad dokonce posilovati zpátečnictví, reakci.*“¹¹⁶ Nováková považuje tyto argumenty za spekulativní, přičemž byl pro ní zásadní až budoucí vývoj. Konstatuje, že nelze předvídat, k jakému politickému proudu se budoucí voličky přikloní, avšak lze ženy pozitivně ovlivnit politickou osvětou. „*A tak ani ženám nebudiž právo to odpíráno z neurčitého a neodůvodněného strachu před [je]jich zpátečnictvím; ten, komu rozšíříme obzor, sotva vrátí se do tmy a omezeného prostoru.*“¹¹⁷

Za zásadní problém považuje Nováková antifeministky. Tuto problematiku rozebírá v článku Proti volebnímu právu žen z roku 1908.¹¹⁸ V něm se zaměřuje hlavně na problematiku antifeminismu v Anglii, kde byla v roce 1908 založena Národní ženská liga proti volebnímu právu žen. Za prototyp protiemancipačních snah s ohledem na volební právo žen pokládá Nováková Humphry Wardovou. Prostřednictvím zmíněného článku poukazuje na argumenty Wardové.

Wardová ve svém manifestu apelovala na vlastenectví a zdravý rozum žen, přičemž žádala, aby byly emancipační snahy potlačeny a odstraněny ženami samotnými. Podle Wardové byla přirozená role ženy zakotvena v soukromém prostoru, v roli manželky, matky a hospodyně, oblast politického života byla pro ni neznámá, ba nepřístupná. Zodpovědnost za správu státu měla být svěřena pouze mužům. Pro ženy mělo být postačující aktivní a pasivní volební právo na úrovni obecních voleb. Udělení volebního práva považovala za zdroj společenského konfliktu. Pokud by bylo založeno na majetkovém censu, diskriminovalo by ostatní ženy. Na druhé straně kritizovala i všeobecné volební právo. Úvahy o potencionálním volebním právu žen byly provázeny obavami, že by vznikla převaha žen-voliček a došlo tak k otřesení základů anglické monarchie. Nováková pokládá názory Humphry Wardové za konzervativní

¹¹⁴ Tamtéž.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 321-322.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 322-323.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 323.

¹¹⁸ Článek byl otištěn v Přehledu v roce 1908 a v roce 1912 zahrnut do souboru Ze ženského hnutí.

a zpátečnické. Odpůrkyně ženského hnutí rozděluje na dvě skupiny. První skupinu tvořily ženy, které se nehodlaly zapojit do veřejného života, dokonce jím opovrhovaly. Zároveň však „jsou alespoň upřímný a přejí si zůstat nerušený na jiném, vyvoleném poli své činnosti“.¹¹⁹ Tyto ženy sice vyznávaly tradiční a konzervativní postoje, ale považovaly je za individuální rozhodnutí a nevztahovaly je bezpodmínečně na všechny ženy. K ženskému hnutí se stavěly pasivně. Na druhé straně byly ženy, „které, předstírajíce, že tendencí mají dobro ženy, vpadají bojovnicím v zad“.¹²⁰ Nováková považuje vztah aktivních odpůrkyní k emancipačním snahám za „*boj žen proti ženám*“.¹²¹ Názory Wardové vnímá jako falešný individualismus.

„*Paní Humphry Wardová nenáleží ani k jedné ani k druhé, nýbrž k zjevům podivným, neupřímným, které to, co schvalují pro sebe, za škodlivé vyhlásují jiným; její metoda jest obdobná s vystupováním některých spisovatelek u jiných národů, odkazujících přísně každou ženu k nejvlastnějšímu jejímu úkolu, kolébce, vařečce, jehle, a zapomínajících při tom, že samy matkami nikdy nebyly, jehlou a vařečkou nevládly a jen péra užívaly za nástroj svého působení a – svého vlivu.*“¹²²

Nováková pokládá názory aktivních odpůrkyní ženského hnutí za pokrytecké. Většinou šlo o ženy vzdělané a věnující se literární činnosti. Prostřednictvím svých děl se snažily působit proti ženskému hnutí a prosadit svoje individuální postoje. Nováková kritizuje, že se samy věnují intelektuální činnosti, přesto ostatní ženy směřují pouze k roli matky, manželky a hospodyně.

Nováková označuje volební právo žen za spravedlnost a občanské právo, zároveň tento požadavek spojuje s povinnostmi a závazky, které z toho pro ženy vyplývají. Zdůrazňuje, že je potřeba, aby byly ženy na budoucí volební právo a činnost ve prospěch společnosti připraveny. Pro Novákovou je zásadní, aby ženy doplňovaly svoje vědomosti a rozšiřovaly svoje obzory.

„*Aby však ženy platně a blahodárně zasáhly ve správu obcí, zemí, států, až snad po letech přijde okamžik úplné občanské jejich svobody, k tomu třeba jim vážné a všestranné přípravy; četba dobrých pojednání a děl vědeckých (...) návštěva přednášek i národohospodářských, soc.-politických, historických (...) stává se*

¹¹⁹ Teréza Nováková, *Ze ženského hnutí*, s. 340.

¹²⁰ Tamtéž.

¹²¹ Tamtéž, s. 342.

¹²² Tamtéž, s. 340.

ponenáhlu příkazem pro ženu, jež chce nabytí rozhledu a poučení o oborech veřejného života jí blízkých.“¹²³

Vedle toho klade důraz na politickou osvětu, která by měla být postavena na politických přednáškách. Nováková konstatuje, že tato činnost byla jak intenzitou, tak místní dostupností nedostačující. Přednášky se konaly především ve velkých městech, ojediněle v menších městech. Nejméně příznivá situace byla na venkově.

„...na venkově pak jest skoro pravidlem, nejen že se na ženu v té příčině naprosto zapomíná, ale ona že vylučována jest, když naskýtá se vzácná příležitost přednášky politické pro muže.“¹²⁴

Zároveň se zamýšlí nad periodicitou a efektivitou přednášek: *„A konečně čím prospěti může taková ojedinělá rozprava, konaná v roce jednou, nejvýše třikráte, ženě jí neuvyklé, k ní nepřipravené?*“¹²⁵

Nováková pokládá ojedinělé přednášky za nedostačující a bez účinku. V rámci tohoto závěru apeluje slovy: *„Ne tedy jednotlivé a nahodile sehnané cykly, nýbrž celé souvislé a organisované cykly, jež zaváděly by posluchačky do samých počátků politické abecedy a vedly je dále k seznání nejrozličnějších oborů veřejného života, ku poznání všech stran u nás i jinde, [je]jich cílů, [je]jich předností a vad, způsobů, jakým postupují a pracují.*“¹²⁶ Vymezila tak intenzivní způsob politické osvěty, který měl být založen na seznámení s širokým spektrem politického života. Tato činnost neměla být orientována jen na domácí politickou scénu, ale i na zahraniční.

Požaduje naprostou nestrannost přednášejících, zaručující objektivitu politické osvěty. Garantem a pořadatelem těchto přednášek mělo být především ženské hnutí. *„Nejpovolanějšími pořadateli kurzů takových jsou ženské jednoty, které vždy více méně stojí nad stranami, soustředíce v sobě ženy nejrozličnějšího přesvědčení.*“¹²⁷

Součástí cyklů přednášek měly být příspěvky k ženskému hnutí u nás i v zahraničí. Tuto skutečnost odůvodňuje slovy: *„...přihází se zahanbující fakt, že i takové ženy, které přejí si všech občanských práv dobytí, které hodlají v určitých sborech rozhodovati, nevědí, jak utvářel se stav jejich nynější, a jen mlhavě si uvědomují, čeho vlastně chtějí dosíci.*“¹²⁸

¹²³ Tamtéž, s. 324-325.

¹²⁴ Tamtéž, s. 349.

¹²⁵ Tamtéž, s. 349-350.

¹²⁶ Tamtéž, s. 350.

¹²⁷ Tamtéž.

¹²⁸ Tamtéž.

Pro Terézu Novákovou byly v rámci obecného přehledu žen zásadní dva obory: národní hospodářství a historie. Považuje za důležité, aby ženy rozuměly národohospodářským otázkám, neboť je „známo, jakým důležitým činitelem jest žena, zvláště hospodyně a matka ve složení našeho hospodářského života, a jak mnoho závisí ve státě na jejím poznání správných cílů (...), jakmile ženy vstoupí k volebnímu osudí a vstoupí v zákonodárné sbory, rozvrství se spíše na základě národohospodářském než čistě politickém a že také rozhodovati budou nejčastěji ve směru tom, nikoli v otázkách vysoké politiky“.¹²⁹ Stejně tak se mají ženy věnovat studiu historie. Seznámení se s minulostí a dřívějším vývojem bylo východiskem pro pochopení soudobého stavu. Nováková opět klade důraz na českou historii, ale také na dějiny jiných států.

„...dnešní stav vlasti naší i ostatních civilisovaných států není přece jakýmsi ve vzduchu se vznášejícím oblakem, fata morganou náhle se snesší, nýbrž poslední vrstvou vrstev mnohých, časem znenáhla se uloživších. Nemůže rozuměti vrstvě poslední, kdo neví, jak ostatní povstaly, rostly a zase se drobily.“¹³⁰

Aby byla politická osvěta komplexně zahrnuta, měla být návštěva přednáškových cyklů doplněna četbou děl a časopisů.

„A věru, často ani pilná návštěva dobře organisovaných přednáškových cyklů nestačí; slova umlknou, zalehnou, bývají zapomenuta. Nutno je oživit, doplnit četbou děl a časopisů, k látce slyšené se přimykajících, což jest tím snadnější, jelikož přednášeči zpravidla udávají příslušnou literaturu a také četné knihovny jí jsou zásobeny.“¹³¹

Nováková připouští, že příprava žen na veřejný život je náročná a vyžaduje nesmírné úsilí, „leč nejsou-li ženy ochotny podrobiti se mu, pak v pravdě nejsou hodny plných občanských práv, a jejich vykonávání bylo by pouhou marnivou okázalostí, sportem, škodlivým nad to, kdyby daly se získati stranami a cíli zpátečnickými.“¹³²

Poslední slova citace naráží na obecnou obavu společnosti, že by se ženy přiklonily ke konzervativním, zpátečnickým stranám. Nováková považuje všeobecný rozhled a politické vzdělání žen za významný podklad pro samostatný úsudek a uvědomělé rozhodnutí při volbách. Tato skutečnost se měla stát jednak argumentem vůči odpůrcům volebního práva žen, ale hlavně měla posílit správné rozhodnutí budoucích voliček, „neboť jest stejným svědectvím neuvědomělosti občanské, běží-li

¹²⁹ Tamtéž, s. 350-351.

¹³⁰ Tamtéž, s. 351.

¹³¹ Tamtéž, s. 351-352.

¹³² Tamtéž, s. 352.

*kdo slepě s davem, neb zůstává-li nečinně doma.*¹³³ Pro Novákovou byl všeobecný rozhled naprosto zásadní, což potvrzují následující slova: „*Leč rozhodovati v určitém oboru lze platně jen tomu, kdo má v něm jasný rozhled; bez něho i budoucí voličky a poslankyně byly by pouhým „ hlasovací stádem“, rozmnožily by sice početně status voličstva, ale nesesílily by pracovní zdatnosti a možnosti parlamentarismu.*“¹³⁴

V politickém vzdělání a osvětě žen viděla základní povinnost spojenou s volebním právem. V rámci tohoto požadavku měly být ženy připraveny na uvědomělou občanskou činnost ve prospěch společnosti. Apelovala na ženy, aby se politicky vzdělávaly a byly připraveny, až se změní politická a zákonodárná situace a bude jim uděleno volební právo. Zároveň je vybízela, aby se o volební právo hlásily a usilovaly o něj, „*aby nedaly se másti pošklebky, ba ani neúspěchy léta trvající; aby při tom horlivě vzdělávaly se na uvědomělé, obezřetné občanky*“.¹³⁵

¹³³ Tamtéž, s. 337.

¹³⁴ Tamtéž, s. 351.

¹³⁵ Tamtéž, s. 326.

III. Venkovská žena v díle Terézy Novákové

III.1. Analýza pramenů a literatury

Zásadním a jediným pramenem následující podkapitoly je dílo venkovského realismu Terézy Novákové. Zaměřila jsem se pouze na rozbor povídky *S nůši*. Nováková napsala tuto povídku v roce 1894 a o dva roky později byla poprvé otištěna v *Kalendáři paní a dívek českých*. Spolu s dalšími povídkami¹³⁶ byla poprvé vydána v souboru *Úlomky žuly* v roce 1902 nakladatelstvím Josefa R. Vilímka.¹³⁷ Při svém rozboru však vycházím z vydání povídky v rámci souboru *Drobné prózy II*.¹³⁸ Celý tento soubor je zaměřen na povídky s tematikou venkovského prostředí.

Co se týká sekundární literatury, česká historiografie věnovala v posledních letech dějinám žen v českých zemích v 19. století poměrně velkou pozornost. Především se jedná o publikace Pavly Horské, Mileny Lenderové a Marie Neudorflové.¹³⁹ Z úhlu pohledu sledovaného tématu venkovské ženy je komplexnost monografií poměrně problematická. Uvedené autorky se především soustřeďují na ženy ze středních a vyšších vrstev, na ženy významné a výjimečné. Další zájem směřuje k tematice emancipace žen v 19. století.¹⁴⁰ Venkovské prostředí, respektive venkovská žena je v těchto monografiích zcela opomíjena.

První tematické zpracování studia venkovské ženy nastolil Josef Grulich.¹⁴¹ Studie ve sledovaném období 16.-18. století přibližuje venkovskou ženu z pohledu historické demografie, zabývá se pouze některými aspekty (ženská složka v populaci, okolnosti uzavírání manželství, vdovství a výměnek apod.). V roce 2006 vznikla studie Alice Velkové,¹⁴² která se pokouší nahlížet na problematiku venkovských žen z úhlu pohledu

¹³⁶ Jedná se o povídky *Drobová polévka*, *Z rána před svatbou*, *Před pohřbem*.

¹³⁷ Druhé vydání vyšlo v roce 1919, přičemž bylo ještě rozšířeno o další dvě povídky – *Halouzky*, *Na faře*. V roce 1974 byl vydán výbor z tohoto souboru, který obsahuje pouze povídky *Drobová polévka*, *S nůši* a *Na faře*. Poslední vydání vyšlo v roce 2001, celkovou skladbou vychází z vydání z roku 1919.

¹³⁸ Teréza Nováková, *Drobné prózy II*, Praha 1958.

¹³⁹ Pavla Horská, *Naše prababičky feministky*, Praha 1999; Mileny Lenderová, *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*, Praha 1999; Marie L. Neudorflová, *České ženy v 19. století. Úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*, Praha 1999.

¹⁴⁰ Marie Bahenská, *Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*, Praha 2005; Jana Malínská, *Do politiky prý žena nesmí – proč? Vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století*, Praha 2005.

¹⁴¹ Josef Grulich, *Venkovská žena v období raného novověku (16.-18.století)*, in: *Česko-slovenská ročenka*, Brno 2001, s. 225-235.

¹⁴² Alice Velková, *Venkovské ženy v letech 1650-1850, Perspektivy výzkumu s využitím historické demografie, mikrohistorie, historické antropologie a dějin každodennosti*, in: Kateřina Čadková – Milena

historické demografie, mikrohistorie, historické antropologie a dějin každodennosti a tím otevřela prostor pro budoucí studium venkovských žen. V závěru studie autorka konstatuje, že komplexní pohled na venkovské ženy v české historiografii dosud chybí.

K tématu venkovského lidu se vztahuje monografie Kamila Krofty,¹⁴³ která v podstatě sleduje právně-agrární vývoj venkova. Práce Františka Kutnara¹⁴⁴ rovněž pojímají venkovský lid jako celek, jednotlivce je chápán pouze jako složka venkovské společnosti.

Na venkovské obyvatelstvo lze nahlížet i z pohledu historické demografie, která nabízí údaje o populačním vývoji, struktuře venkovské rodiny a věnuje i značnou pozornost ženám. Pro účely této práce vycházím pouze z obecných monografií.¹⁴⁵

Životem venkova se zabývá především etnografická literatura. Jako základní dílo využívám Československou vlastivědu.¹⁴⁶ Obraz venkova přináší i monografie Augustina Žaluda.¹⁴⁷ Vedle těchto obecných děl vycházím z publikací Karla Pejmla, Antonína Robka a Otakara Nahodila.¹⁴⁸ Autoři se zaměřují především na údaje o obyčejích, zvycích, ale i na myšlenkový svět venkovského člověka. Důležitým zdrojem jsou příspěvky v časopisu Český lid.¹⁴⁹

Zásadní součástí myšlenkového světa venkovského člověka byla víra. K otázce víry ve venkovském prostředí se vztahuje příspěvek a příslušná kapitola diplomové práce Jaroslava Pinkase.¹⁵⁰ Religiozitu venkova se snaží postihnout zejména Jan Oliva.¹⁵¹ Teréza Nováková se ve své realistické tvorbě zaměřila na kraj východních Čech. Konfesijní specifičnost tohoto regionu zachytila ve vlastní dokumentární studii.¹⁵²

Lenderová – Jana Stráníková (eds.), Dějiny žen od středověku do 20. století v zajištění historiografie, Pardubice 2006, s. 125-143.

¹⁴³ Kamil Krofta, Dějiny selského stavu, Praha 1949.

¹⁴⁴ František Kutnar, Sociálně myšlenková tvářnost obrozeneckého lidu, Praha 1948; též, Tvář české vesnice v minulosti, Praha 1942.

¹⁴⁵ Ludmila Fialová a kol., Dějiny obyvatelstva českých zemí, Praha 1996; Pavla Horská a kol., Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy, Praha 1990; Jan Horský – Markéta Seligová, Rodina našich předků, Praha 1997.

¹⁴⁶ Josef Macek a kol., Československá vlastivěda III, Lidová kultura, Praha 1968.

¹⁴⁷ Augustin Žalud, Česká vesnice, Praha 1919.

¹⁴⁸ Karel Pejml, Český lid ve svých názorech, obyčejích a pověrách, Praha 1941; Otakar Nahodil – Antonín Robek, České lidové pověry, Praha 1959.

¹⁴⁹ Časopis Český lid byl založen v roce 1891 Čeňkem Zibřtem a Luborem Niederlem, i přes pauzy ve vydávání v letech 1915-1923 a 1933-1945 vychází dodnes.

¹⁵⁰ Jaroslav Pinkas, Víra a pověra na české vesnici 19. století, in: Celostátní studentská vědecká konference Historie 1997, Brno 1998, s. 215-229; též, Mentalita české vesnice v 19. století (sociálně-psychologická analýza), diplomová práce, Ústav hospodářských a sociálních dějin FF UK, Praha 1999.

¹⁵¹ Jan Oliva, Nábožnost našich venkovanů, in: Český lid, 1905, roč. 14, s. 353-363, 401-409.

¹⁵² Teréza Nováková, Z obcí nábožensky smíšených na nejzazším východě Čech, in: Český lid, 1892, roč. 1, s. 484-488.

Již zmíněná diplomová práce Jaroslava Pinkase *Mentalita české vesnice v 19. století* se snaží pojmut téma vesnice z hlediska sociálních dějin, zaměřuje se na různé sociální aspekty, jako např. sociální strukturu venkovského společenství, rodinu, myšlenkový svět, estetické vnímání, náboženské cítění, vztah ke vzdělání a další. Pro autora bylo zásadním cílem zrekonstruovat obraz duševního života, mentality a myšlení venkovského člověka. V rámci své analýzy využívá autor široké spektrum zdrojů. Hlavní důraz klade na paměti, respektive selské paměti, v zanedbatelné míře využívá beletrii.

V souvislosti se sociálními dějinami je třeba zmínit přístup Pavla Nováka a Jiřího Matějčka. Oba autoři se pokusili o sociální, popřípadě sociálně-ekonomickou sondu venkova. Podstatným momentem jejich přístupu je to, že ve svých analýzách využívají díla venkovského realismu. Jiří Matějček tak vycházel z románu bratří Mrštíků *Rok na vsi* a románu Karla Klostermanna *V ráji šumavském*.¹⁵³ Pavel Novák analyzoval první díl románového cyklu Josefa Holečka *Naši - Jak u nás žijí a umírají*.¹⁵⁴ Vedle této studie nabídl Pavel Novák interpretaci děl Terézy Novákové o východních Čechách.¹⁵⁵ Jedná se o román *Na Librově gruntě* a soubor povídek *Z kamenité stezky*. Autor ve zmíněné studii analyzuje sociální, ekonomické a kulturní aspekty venkovského prostředí. Pro účely této práce vycházím pouze z poslední jmenované studie. První tři studie uvádím jen pro ilustraci, v rámci této práce nejsou primárně relevantní. Teoreticky se využitím beletrie zabývají Jana Macháčová a Jiří Matějček.¹⁵⁶

V předchozích odstavcích jsem se pokusila postihnout přehled základní literatury, ze které jsem čerpala v rámci následující podkapitoly. Tento přehled není zcela vyčerpávající. Na další studie, popřípadě samostatné monografie budu odkazovat až přímo na příslušných místech podkapitoly. Zároveň však musím podotknout, že ani tak jsem úplně nevyčerpala další odkazy a možnosti, které zůstaly otevřeny pro další bádání. Je třeba však uvést, že zmíněné monografie a studie jsou zaměřeny na venkov jako celek, popřípadě na venkovského člověka jako typ. Venkovská žena či muž jsou chápáni jako integrální součást venkovského společenství. Z těchto důvodů nerozděluji

¹⁵³ Jiří Matějček, *Ke změnám způsobu života na českém venkově ve třetí čtvrtině 19. století*: K. Klostermann, *V ráji šumavském*. Pokus o ekonomicko-sociologickou interpretaci, in: *Studie k sociálním dějinám 19. století*, 2, Opava 1993, s. 255-265; týž, *Rok na vsi*. Sonda sociální situace na jihomoravské vesnici v poslední čtvrtině 19. století, in: *Slezský sborník*, 1998, roč. 96, s. 264-284.

¹⁵⁴ Pavel Novák, *Josef Holeček - Jak u nás žijí a umírají* (sonda sociální situace na jihočeské vesnici druhé poloviny 19. století), in: *Studie k sociálním dějinám*, 5 (12), Kutná Hora – Opava – Praha 2000, s. 61-92.

¹⁵⁵ Pavel Novák, *Východočeský venkov očima Terézy Novákové* (Pokus o sociálněekonomickou interpretaci), in: *Studie k sociálním dějinám*, 4 (11), Kutná Hora – Opava – Praha 1999, s. 135-168.

¹⁵⁶ Jana Macháčová – Jiří Matějček, *Využití beletrie a paměti při sledování sociálního vývoje*, in: *Studie k sociálním dějinám 19. století*, 2, Opava 1993, s. 134-165.

přehled na literaturu věnující se venkovskému prostředí a literaturu vztahující se k venkovské ženě. Sekundární literaturu proto strukturuji podle historických disciplín, či tématického zaměření.

III.2. Analýza konkrétního příkladu v rámci povídky S nůží

V rámci analýzy budu postupně sledovat několik sociálních hledisek v životě venkovské ženy – původ, prostředí, sociálně-ekonomické postavení, náboženské vyznání, znaky sociálního postavení (podruží, strava, oděv), postoje a myšlení apod.

Povídka je zaměřena zejména na postavu venkovské ženy Marie Loučkové. Úvodem je nutné zmínit několik údajů. Geograficky vychází povídka z venkovského prostředí okolí Proseče, respektive obce Budislavi. Marii Loučkové nebylo „*mnohem více než šedesát roků*“.¹⁵⁷ „*Byla již dlouho vdovou, děti vlastní i nevlastní měla vdané i ženaté, výměnek žádný.*“¹⁵⁸

Sociálně-společenský původ Marie Loučkové je značně problematický. V textu je několikrát zdůrazněno, že pochází ze svobodnické rychty.¹⁵⁹ Matka Marie Loučkové sloužila jako děvečka na rychtě, otec byl majitel statku. S matkou Loučkové se oženil až po smrti její manželky, když už předal grunt nejstaršímu synovi a byl na výminku. Marie Loučková byla nemanželského původu, lze však předpokládat, že ji otec po sňatku s její matkou legitimizoval.¹⁶⁰ V souvislosti s tím, že otec byl už v době sňatku na výminku, nejstarší syn převzal statek a ostatním sourozencům vyplatil jejich podíly,¹⁶¹ lze předpokládat, že Marie Loučková byla vyloučena z podílnictví na majetku. I při nejlepší vůli rychtáře by její nevlastní sourozenci nepřipustili jakýkoliv nárok Loučkové na podíl. Sourozenci pohlíželi na nevlastní sestru s despektem.¹⁶²

V souvislosti s církevními normativními předpisy, kterými se měl nábožensky založený člověk řídit, je zajímavé srovnání normy a praxe. Kdyby obyvatelé zachovávali křesťanské morální zásady, děti mimo manželství by se v podstatě nerodily

¹⁵⁷ Teréza Nováková, Drobné prózy II, s. 251.

¹⁵⁸ Tamtéž.

¹⁵⁹ Tzv. svobodníci byli svobodní sedláci, kteří nebyli závislí na žádné soukromé vrchnosti. Viz Kamil Krofta, Dějiny selského stavu, s. 153-154.

¹⁶⁰ V tomto případě se jedná o hypotézu. Běžnou praxí ve venkovském prostředí byla dodatečná legitimizace otcem několik let po narození dítěte, zejména při sňatku či později. Rozhodující byl však zápis v matrice. Srov. Alice Velková, Nemanželské děti ve venkovské společnosti na přelomu 18. a 19. století, in: Tomáš Jiránek – Jiří Kubeš (eds.), Dítě a dětství napříč staletími, Pardubice 2003, s. 205-227; Jiří Klabouch, Manželství a rodina v minulosti, Praha 1962, s. 229-230; Ludmila Fialová a kol., Dějiny obyvatelstva českých zemí, s. 174.

¹⁶¹ K dědické posloupnosti Kamil Krofta, Dějiny selského stavu, s. 337-338, 371-376, 427-429.

¹⁶² O nerovnosti mezi sourozenci viz Pavla Horská, Poměr církví k manželství a rodině v Čechách 19. století, in: Zdeněk Hojda – Roman Prahel (eds.), Bůh a bohové. Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století, Praha 2003, s. 85.

vůbec. Ve skutečnosti nemanželské potomstvo zůstávalo trvalou součástí reprodukčních poměrů populace.¹⁶³

Religiózně založená společnost vnímala nemanželské děti zcela negativně. Negativní postoj zastávala k svému původu i sama Loučková. Zásadní není fakt, že se narodila mimo manželství ale to, že její otec byl ženatý. Její rodiče tím tak porušili mravní a náboženský kodex. Loučková vnímala tento fakt jako zásadní prohřešek rodičů a poškození rychtářky. „*Byl to hřích na tej hodnej rychtárce, která me eště živila a krmila, hřích, velikém hřích, a Pámbu ho na me trestá napořád a napořád.*“¹⁶⁴ V jejím myšlení se zásadně odráží náboženský fatalismus. „*...ono se říká, že děti nemůžou za rodiče a rodiče za děti, - ale věřejí, on to Pámbu jináč řídí než si lidi myslí, on trestá hříchy rodičů na dětech! Je prej v Písmě psáno: Budu trestati do třetího i čtvrtého pokolení, praví Hospodin...*“¹⁶⁵ Svůj mimomanželský původ vnímá jako zdroj božího trestu za to, že přišla vůbec na svět. „*Inu, když já sem nemela a nemela bejt!*“¹⁶⁶

Povídka poskytuje i několik informací o sňatku. První nabídku k sňatku od hospodského odmítla i přes značný nátlak otce. Sňatek ji nabízel ekonomické zajištění, ale dala přednost finančně nezajištěnému koláři. Zpětně hodnotila situaci opačným postojem. „*...neměla jsem z toho rozum, (...) ten šenkýř do roka nežil, dostal ženu hezkou a možnou, všecko í to odporučil – jak sem se mohla mít já dobře! Pantáta mi dost bránil a přeci neubránil...*“¹⁶⁷ Pozitivně hodnotí ekonomické zajištění v rámci sňatku oproti osobním sympatiím. Rozhodující v tomto postoji byla osobní zkušenost Loučkové, která se nedostatečným ekonomickým zajištěním dostala až na okraj společensko-ekonomické hranice.

Ze vztahu s kolářem se jí narodily dvě děti, ale vzal si ji za ženu až po smrti své manželky. Zde se opět odráží praxe, kdy se děti rodí mimo manželství, respektive před sňatkem. Loučkovi patřili k sociální vrstvě baráčníků (domkářů). Baráčníci neměli téměř žádnou půdu. Nedostatečnost jejich vlastních zdrojů je nutila vstupovat v námezdní poměr, někteří baráčníci byli řemeslníky.¹⁶⁸ Jak je již výše zmíněno,

¹⁶³ Od 20. let 19. století se podíl dětí narozených mimo manželství pohyboval nad hranicí 10% z celkového počtu narozených dětí. Viz Ludmila Fialová a kol., Dějiny obyvatelstva českých zemí, s. 172.

¹⁶⁴ Teréza Nováková, Drobné prózy II, s. 273.

¹⁶⁵ Tamtéž.

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 275.

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 274.

¹⁶⁸ Viz Jaroslav Pinkas, Mentalita české vesnice v 19. století, s. 26.

Loučka byl kolářem. Určující je sociální status baráčníků, v sociálním rozvrstvení venkovského společenství byli níže než sedláci a chalupníci, ale výše než podruzi.

Dalším významným prvkem bylo sociálně-ekonomické postavení Marie Loučkové. Při pořizování domku si manžel půjčil od místní lichvářky Kateřiny Reimannové 50 zlatých. Dluhy byly obvykle hypotéčně připsány na nemovitost dlužníka, v tomto konkrétním případě k připsání půjčky na stavení nedošlo.¹⁶⁹ Po smrti Loučky bylo prodáno stavení a splaceny dluhy, které Loučka měl. Nejedná se však o výše zmíněný dluh 50 zlatých. Po dědickém vyrovnání s dětmi zbylo Marii Loučkové 20 zlatých.¹⁷⁰ Uvedenou částku „nechala stát“ u stávajícího majitele jako případnou rezervu.

V tomto případě se odráží sociálně-ekonomický dopad ovdovění ženy. Přichází o ekonomické zázemí. Důležitou roli hraje i zmíněné zadlužení, které ji připravilo i o střechu nad hlavou. Vzhledem k této ekonomické situaci se ocitla bez zabezpečení ve stáří, výminku. Finančně nezajištěné starší vdovy tak přicházely také o možnost dalšího sňatku.¹⁷¹

Obvyklým řešením absence vlastního obydlí bylo podruží.¹⁷² Lidé bez vlastního stavení přebývali u cizích lidí. Marie Loučková bydlela v podruží u chalupníků, kteří jí pronajímali malou světnici za „čtyři zlatky za rok“.¹⁷³ Příjem z nájmu se tak pro chalupníky stával dalším příspěvkem do rodinného rozpočtu. Důležitou informací je i vzájemné soužití mezi vlastníky obydlí a podruhyní. Region východních Čech je specifický především z hlediska konfesijního vyznání. Vesnice byly nábožensky smíšené, vedle sebe žili jak katolíci, tak evangelíci.¹⁷⁴ Názorně lze tuto skutečnost demonstrovat na vztahu Marie Loučkové, která byla katolického vyznání, a vlastníků chalupy, kteří byly evangelického vyznání. Z pohledu katolické podruhyně byla hospodyně „*tuze hodná ženská, sice na evangelickou stranu, ale svým způsobem rovněž*

¹⁶⁹ Viz Pavel Novák, Východočeský venkov očima Terézy Novákové, s. 143.

¹⁷⁰ K dědickému právu a tzv. vdovskému právu Jiří Klabouch, Manželství a rodina v minulosti, s. 198-199.

¹⁷¹ Srov. Ludmila Fialová, Sňatečnost obyvatelstva v českých zemích v 19. století, in: Studie k sociálním dějinám 19. století, 7.1, Praha – Opava – Kutná Hora 1997, s. 49; Ludmila Fialová a kol., Dějiny obyvatelstva českých zemí, s. 164; Pavla Horská a kol., Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy, s. 314 - 315; Alice Velková, Venkovské ženy v letech 1650-1850, s. 139.

¹⁷² Více Anna Šebestová-Ledecká, Podruží, in:

Český lid, 1900, roč. 9, s. 393-395. Srov. Jaroslav Pinkas, Mentalita české vesnice v 19. století, s. 26-27.

¹⁷³ Teréza Nováková, Drobné prózy II, s. 254.

¹⁷⁴ K vzájemnému soužití katolíků a evangelíků ve východních Čechách viz Teréza Nováková, Z obcí nábožensky smíšených na nejzazším východě Čech, s. 484-488.

pobožná“.¹⁷⁵ I když byli chalupníci evangelického vyznání, považovala Loučková jejich náboženské přesvědčení za pozitivní hodnotu. Jejich vzájemný vztah byl vesměs přátelský.¹⁷⁶

Sociálně-ekonomického postavení jedince se odráželo zejména v jeho životních standardech. Sociálně distinkčním znakem, který vyjadřoval příslušnost k některé z vrstev venkovské společnosti, byl oděv. Loučková je popisována jako *„stařenka nuzně a nedostatečně oděná, která se hrbila pod objemnou, z proutí spletenou nůši. Nohy její byly v létě bosy, v zimě vězely v punčochách bez chodidel a v dřevácích slámou vycpaných*“.¹⁷⁷ Oděv odpovídal kvalitou i počtem kusů jejím ekonomickým možnostem. U nejnižších vrstev bylo šatstvo obnošeno, sepráno a záplatováno. Nosilo se až do úplného roztrhání.

Podle sociálního postavení se lišila i skladba stravy. U nejnižších vrstev byly hlavní složkou stravy brambory. Vedle toho se vařila zelná polévka, mléčná polévka nebo oukrop z tvrdého chleba. Příležitostně stravu zpestřil darovaný tvaroh, mléko, jáhlová nebo krupková „nadívajna“. Při posvícení nebo o poutích dostávala Loučková jako „vejslužku“ koláče a buchty. V neděli nebo ve svátek vařila i žitnou kávu.¹⁷⁸

Dalším znakem společenského postavení bylo obydlí. Marie Loučková, jak je již výše uvedeno, bydlela v podruží. Materiální indispozice se zvláště odráží v interiéru obydlí. Loučková obývala jednu malou místnost s nejnezbytnějším vybavením. Vše bylo ve velmi špatném stavu a značně opotřebované. Šlo především o stará a chatrná kachlová kamna, postel vyplněnou slámkou a starými pytli, truhlu na oděv, která zároveň sloužila jako sedadlo a lavice. Na stěnách byly zaraženy hřebky na pověšení šatstva. V sednici nebyla žádná police na nádobí, stůl ani lavice. Několik pokliček a hrnců viselo nad kamny. Důležité místo v interiéru měly pověšené atributy náboženského vyznání, obrázek patronky Panny Marie Chlumecké a růženec.¹⁷⁹

V porovnání s podružskou světnicí byla světnice chalupníků větší a více vybavená. Vybavení bylo novější a udržované. V interiéru je patrný kvalitativní i kvantitativní posun. Ve světnici se nacházely dvě postele s peřinami, stůl, lavice, police s nádobím, kamna, hodiny a skříň. Zásadní součástí byl tkalcovský stav. Hlavním zdrojem obživy chalupníků zůstávala produkce z hospodářství, která byla doplňována

¹⁷⁵ Teréza Nováková, *Drobné prózy II*, s. 255.

¹⁷⁶ Srov. Pavel Novák, *Východočeský venkov očima Terézy Novákové*, s. 163.

¹⁷⁷ Teréza Nováková, *Drobné prózy II*, s. 251.

¹⁷⁸ Srov. Josef Macek a kol., *Československá vlastivěda III*, s. 186, 188-189, 193.

¹⁷⁹ Teréza Nováková, *Drobné prózy II*, s. 254.

přívýdělký z tkaní látek. Tento způsob podnikání byl typický pro podhorské kraje. Stejně jako u podruhyň visely na zdi obrazy s náboženskou tematikou s rozdílem v konfesijním zaměření. Jednalo se o dva obrazy na skle, Poslední večeři Páně s dvanácti apoštoly a Desatero božích přikázání; text o císaři Josefovi a tolerančním patentu, podobizny Kalvína a Luthera. Na polici ležely nábožné knihy, kancionály, bible, modlitby a žalmy.¹⁸⁰ V obou popisovaných interiérech mají významné místo znaky náboženské religiozity.¹⁸¹

Nejvýraznějším atributem sociálně-ekonomického postavení Marie Loučkové byla nuše. Živila se jako soukromá poslice. Vedle ní však fungoval oficiální posel. Hlavní zdroj jejích příjmů pocházel z donášky pošty místnímu venkovskému židovi, který provozoval obchod a kořaleční šenk, vedle toho byl ještě faktorem.¹⁸² Denně chodila s poštou z Budislavi do Proseče. Za vykonanou službu dostávala šest krejcarů denně.¹⁸³ Výše finančního ohodnocení je v textu povídky hodnocena slovy: „*Byl to výdělek maličký, ba za nejhorších plískanic vlastně ztráta...*“¹⁸⁴ Další příjmy získávala z donášek zásilek pro místní obyvatele, zvláště pro paní učitelovou a fořtky. Nosila poštovní zásilky, dopisy, lístky, vyřizovala vzkazy. Nosila suroviny na prodej, nebo naopak přinášela nejrůznější zboží. Za poskytnutou službu dostávala od zákazníků buď finanční, nebo naturální odměnu. Místo pravidelných šesti krejcarů si tak příležitostně vydělala i deset až patnáct krejcarů. Jako naturální odměnu dostávala od fořtek trochu mléka nebo tvarohu, popřípadě ji fořti dovolili chodit do lesa na dřevo a stlaní. Ve škole dostávala starší šatstvo nebo prádlo, o posvícení nebo o pouti koláče. Na jedné straně jim ušetřila cestu do Proseče, ale byla to především jejich dobrá vůle a částečně solidarita, že využili služeb Loučkové. Vlastní podnět k výkonu poselské služby pocházel buď ze soukromých důvodů, nebo z loajality a solidarity sousedů. V tomto případě se nejednalo o zájem obce na zajištění sociálně slabého člena venkovského společenství.¹⁸⁵

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 255.

¹⁸¹ Srov. Teréza Nováková, Z obcí nábožensky smíšených na nejzazším východě Čech, s. 484-488.

¹⁸² Pro podhorské vesnice východních Čech byla typická tkalcovská výroba. Faktor byl jakýmsi prostředníkem ve výrobě, dodával rolníkům přízi a odebíral si do nich hotové plátno.

¹⁸³ Její pravidelný výdělek lze porovnat pouze s dvěma cenovými hodnotami, které uvádí text povídky. Jedná se o výši nájmu – čtyři zlaté za rok a údaj rohlík krejcarový.

¹⁸⁴ Teréza Nováková, Drobné prózy II, Praha 1958, s. 252.

¹⁸⁵ Srov. Jan Pargač - Miloš Tomandl, Jedinec a vesnické společenství v lokálních vztazích solidarity, kooperace a subsidiarity, in: Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica 1, Studia Ethnographica VIII, Praha 1994, s. 61-66.

Dary byly další podstatnou formou zajištění obživy. Nešlo o komplexní výraz podpory celého venkovského společenství. Jednalo se především o individuální projev solidarity a dobročinného úmyslu. Nejvýraznější podporu měla Loučková od paní učitelové, která jí svěřovala poselské služby, mimo to ji doporučovala dalším sousedům. Příležitostně dostala starší šatstvo nebo prádlo, případně potraviny. Prakticky žila z toho, co jí soucitní lidé darovali.

Nejzásadnějším ekonomickým problémem Marie Loučkové byl dluh. Jak je již výše zmíněno, zesnulý manžel Loučkové si půjčil finanční obnos 50 zlatých od místní lichvářky. Za svého života dluh i úroky splácel, ale Loučková o této záležitosti neměla žádný přehled.

Určitou roli hrálo i to, že byla naprosto negramotná. O důvodu neabsolvování povinné školní docházky je možné pouze hypoteticky polemizovat. Text informuje pouze o faktu negramotnosti Loučkové, neuvádí příčiny této skutečnosti. Jednoznačné je, že se na venkově prosazovala školní docházka problematičtěji než ve městě. Postoj ke vzdělání byl ve venkovském prostředí negativní.¹⁸⁶ Jednak nepovažovali obyvatelé vesnice vzdělání za podstatné a jednak tím přicházelo hospodářství o pracovní sílu. Existovaly úlevy zvláště pro děti z nejnižších vrstev, které byly nepostradatelnou pracovní silou. Nešlo však o úplné osvobození od povinné školní docházky, ale o určité formy zmírnění, např. osvobození od školného, osvobození v době žní apod.¹⁸⁷

Zásadním momentem je konfrontace věřitelky Kateřiny Reimanové a dlužnice Loučkové. Po smrti Loučky věřitelka urgovala další splácení dluhu. Dlužnice však odmítla další splátky s tím, že dluh je už splacen. V této konfrontaci se odráží problematičnost splácení dluhu a řešení sporu mezi jednotlivci ve venkovském společenství. Dlužnice měla jen minimální povědomí o splátkách a především žádný písemný doklad. Jednak neuměla ani číst, ani psát a za života manžela se o tuto záležitost nestarala. Naproti tomu měla věřitelka úpis o půjčce. V písemné podobě existoval pouze záznam o půjčce, předávání splátek fungovalo v rámci ústního potvrzení. Loučkovy osobní záznamy o splátkách byly při prodeji stavení vyhozeny. Podnět k dalšímu splácení byl dán výhružkami ze strany věřitelky. Pod tlakem, že by došlo k soudní žalobě, začala Loučková splácet dluh, tím však připustila jeho existenci. Splátky nebyly opět nijak písemně zaznamenávány. V tomto konkrétním případě se

¹⁸⁶ O vztahu venkovského společenství ke vzdělání Jaroslav Pinkas, *Mentalita české vesnice v 19. století*, s. 31, 82-85.

¹⁸⁷ K docházce do školy Milena Lenderová - Karel Rýdl, *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*, Praha 2006, s. 178-181, 199-201.

odráží naprosté nekorektní jednání věřitelky. Spoléhat se na ústní dohodu bylo ze strany Loučkové značně riskantní. Běžnou praxí bylo, když nebyl spor vyřešen dohodou, že poškozená strana přistoupila k vymáhání pohledávky prostřednictvím žaloby. Při soudním řízení byly rozhodující absence písemného potvrzení o splátkách a přísaha věřitelky, že Loučka splatil asi osm nebo deset zlatých. Podle rozhodnutí soudce měla Loučková věřitelce postoupit již uvedených 20 zlatých a nedopladenou částku podle možností splácet.

Povídka poskytuje i několik informací k postojům a myšlení obou aktérek sporu. Kateřina Reimannová je v povídce zobrazována jako zbožná žena, která „*růženec měla u sebe pořádem, horlivě chodila se modlit ke kříži a ke štatujím, žádný pout v okolí nevynechala a nedělního neb svátečního času proseděla v mladočovském kostele celý deň*“.¹⁸⁸ Formálně se tvářila jako zbožná žena, ale ve skutečnosti příliš náboženské zásady nedodržovala.¹⁸⁹ Morálka venkovských obyvatel byla často konfrontována se zřícností a materiálním povahou.¹⁹⁰ Postoj Loučkové byl podmíněn rozhodnutím soudu. Reimannové sice oněch 20 zlatých podstoupila, ale obvinila ji z nekorektního jednání. Osobní přesvědčení o falešné přísaze podložila poukazem na spravedlnost vyšší moci. „*...ty peníze nejsou tvoje, tys falešně přísahala – ale já ti je dám, když se to tak usoudilo! ... ať tě ty peníze hořejí na srdci, Pán Bůh mě slyší!*“¹⁹¹ V postojích a myšlení venkovských obyvatel se jednak odráželo jejich náboženské myšlení a jednak iracionální víra v pověry. Při nešťastné náhodě v domácnosti Reimannová uhořela. Místní lidé interpretovali tuto skutečnost jako trest boží. Komentář chalupnice Zemanové vystihuje religiózní fatalismus v rámci víry v boží spravedlnost. „*...Bůh stejně tě vyslyšel! „Moje je pomsta, praví Pán“ a On se Hospodin za tebe pomstil!*“¹⁹²

Nedílnou součástí duchovního života venkovských obyvatel byla víra. Zbožnost je provázela každodenním životem. Na příkladu Marie Loučkové lze religiozitu názorně demonstrovat. Součástí každého dne byla modlitba. Na cestě s poštovními zásilkami do

¹⁸⁸ Teréza Nováková, Drobné prózy II, s. 260.

¹⁸⁹ Srov. Jan Oliva popisuje rozpor ve formě zbožnosti u venkovských obyvatel slovy: „*Lid vám vyslechne sebe lepší a důraznější kázání a poučení o nedělním klidu, mnohý kývá na znamení souhlasu hlavou, a odpoledne týž, svůj pán, jde sekat obilí (ale někam do zákoutí, aby to nebylo tak vidět, je-li ještě z nábožnějších), vozí okolo fary jako by nic.*“ Viz Jan Oliva, Nábožnost našich venkovanů, s. 363.

¹⁹⁰ Jan Oliva poukazuje na povahu venkovské morálky. „*U lidu našeho rozhoduje stránka čistě materiální vždy, všude a ve všem (...) získati jmění je celkem hlavní tužbou lidu venkovského, ať už podněty a účely toho jsou jakékoli.*“ Povahu venkovského člověka hodnotí zcela negativně, i když připouští, že „*je dosud hojně dobrosrdečnosti, sdílnosti a útrpnosti mezi lidem, ale přeci se mi zdá, že sobeckost má v povaze lidu nad oněmi ctnostmi převahu*“. Tamtéž, s. 362-363.

¹⁹¹ Teréza Nováková, Drobné prózy II, s. 266.

¹⁹² Tamtéž, s. 279.

Proseče odříkávala modlitby, „*modlila se modlitby ranní, k anděli strážci, k patronce své Matičce Boží, za všechny svoje zemřelé, muže, rodiče, bratry a sestry, děti a vnuky a zvláště a dlouho a vroucně prosila, aby jí Pán Bůh dopřáti ráčil šťastnou hodinku.*“¹⁹³ Modlitby tak lze rozdělit na dva druhy. Na jedné straně prosila o něco, či za někoho (za klidnou a mírnou smrt, za zesnulé a blízké) a na druhé straně děkovala za dary od milosrdných lidí. Náboženská víra byla zdrojem myšlení a postojů venkovského člověka. Byla mu životní potřebou, o kterou se opíral, odpovědí na otázky, které ho trápily, ukazatelem, jenž udával směr jeho života.¹⁹⁴ Ve svém konání se měl řídit církevními normativními zásadami. Specifickou oblastí náboženské víry byl vztah k Bohu. Jakákoli situace byla chápána jako projev boží vůle. Veškerý myšlenkový svět venkovského člověka se upínal k religióznímu fatalismu.¹⁹⁵ V lidovém pojetí vystupoval Bůh jako pán, spravedlivý, který dovede trestat, ale i pomáhat.¹⁹⁶ Nepopíratelnou roli však měla víra v pověry. V lidové víře byl velice oblíben mariánský kult. K Panně Marii byly směřovány modlitby s různými prosbami. K místní patronce Panně Marii Chlumecké se Loučková obrací v každodenní modlitbě.

Důležitou roli v životě Loučkové hrála její vnučka. Ujala se vnučky, když jí nebyl ještě ani rok, v době kdy zemřela její matka, dcera Loučkové. Vdovu s dítětem lze považovat za nukleární rodinu.¹⁹⁷ Hlavním důvodem byla obava o výchovu dítěte, „*aby děcko, bez ohledu jsouc odstaveno, k úrazu nepřišlo, aneb místo jídla jen ran nedostávalo*“¹⁹⁸, neboť se zeť znovu oženil a zůstaly mu na starost ještě tři starší děti. Druhý sňatek uzavřel s vdovou, která měla také děti.

Zvláště u početných rodin, kde děti pocházely z různých manželství a nemusely být ve vzájemném pokrevním příbuzenství, byla výchova problematická. Hlavní snahou bylo ekonomické zajištění domácnosti. Každý člen rodiny byl vnímán jako pracovní síla a jeho spoluúčast na obživě rodiny byla naprosto nutná. Hospodyně a větší děti byly rovněž zapojeny do provozu hospodářství. Výchova dětí v těchto rodinách postrádala emocionální rovinu.

Ve venkovském prostředí byly menší děti svěřovány starším sourozencům, popřípadě prarodičům. Další variantou bylo, že děti byly samy ve světnici nebo v okolí

¹⁹³ Tamtéž, s. 251.

¹⁹⁴ Jaroslav Pinkas, *Víra a pověra na české vesnici 19. století*, s. 216.

¹⁹⁵ Srov. Jan Oliva, *Nábožnost našich venkovanů*, s. 357.

¹⁹⁶ Otakar Nahodil – Antonín Robek, *České lidové pověry*, s. 172.

¹⁹⁷ V literatuře však není zcela jednotný pohled v tom, zda pod pojem nukleární rodina lze zahrnout i vdovu s alespoň jedním dítětem. Viz Jan Horský – Markéta Seligová, *Rodina našich předků*, s. 36.

¹⁹⁸ Teréza Nováková, *Drobné prózy II*, s. 256.

stavení.¹⁹⁹ V době, kdy Marie Loučková chodívala s poštou, svěřovala vnučku chalupnici Zemanové.

Povídka uvádí, že dcera Loučkové zemřela brzy „po koutě“. Úmrtnost žen v produktivním věku byla většinou způsobena nadměrným pracovním zatížením, špatnou dostupností lékařské péče, nedostatečnou výživou apod. To vše způsobovalo, že ženy v plodném věku častěji podléhaly různým chorobám. Důsledkem špatných podmínek bylo úmrtí žen při porodu, popřípadě v období bezprostředně po něm.²⁰⁰

Další sňatky uzavírali vdovci zcela běžně. Tato skutečnost vyplývá z potřeby hospodyně, která by se starala o domácnost a spolupodílela se na vedení hospodářství. Nejčastěji uzavírali sňatek s mladší, svobodnou ženou. Sňatek vdovce a vdovy byl výjimkou.²⁰¹

Problémem ve venkovském prostředí byla dostupnost lékařské péče. Lékařská pomoc byly přístupná pouze nejzámožnějším a i tam často neměla efektivitu. Nešlo jen o finanční nedostupnost, ale především o absenci místního lékaře. Lékaři byli soustředěni především ve větších městech.²⁰² Největším problémem byly epidemie, které se šířily zvláště v nejchudších poměrech. Ve staveních, kde bylo nejvíce obyvatel a špatné hygienické podmínky, často podlehl nemocím několik osob. Epidemii neštovic²⁰³ podlehl i vnučka Loučkové.²⁰⁴ Lékaře nevolala s odůvodněním, „*jak by ona se směla opovážit na pana doktora – to pro chudý lidi není*“²⁰⁵ V tomto postoji se jednak odráží ekonomická, ale i sociálně-společenská nedostupnost lékařské péče. Léčba většinou probíhala pomocí lidového léčitelství.²⁰⁶ Venkovský člověk vycházel z empirické zkušenosti a odkazu předků. Léčitelské názory a praktiky přecházely jako dědictví předků z generace na generaci. Byly používány domácí léčebné prostředky. Základní složkou racionální léčby byly rostlinné prostředky.

¹⁹⁹ K výchově dětí Augustin Žalud, Česká vesnice, s. 177-118. Srov. Jaroslav Pinkas, Mentalita české vesnice v 19. století, s. 46; Pavla Horská a kol., Děťství, rodina a stáří v dějinách Evropy, s. 362.

²⁰⁰ K úmrtnosti žen Pavla Horská a kol., Děťství, rodina a stáří v dějinách Evropy, s. 390; táž, Žena a smrt, in: Helena Lorenzová – Taťána Petrasová (eds.), Fenomén smrti v české kultuře 19. století, Praha 2001, s. 255-259.

²⁰¹ Srov. Ludmila Fialová, Sňatečnost obyvatelstva v českých zemích v 19. století, s. 49; Ludmila Fialová a kol., Dějiny obyvatelstva českých zemí, s. 164; Pavla Horská a kol., Děťství, rodina a stáří v dějinách Evropy, s. 314-315.

²⁰² Srov. Ludmila Fialová a kol., Dějiny obyvatelstva českých zemí, s. 181-182.

²⁰³ Povinné očkování proti neštovicím po dovršení prvního, sedmého a čtrnáctého roku dítěte bylo zákonem nařízeno až v roce 1919. Viz Milena Lenderová - Karel Rýdl, Očkování a léčení, in: Radostné dětství?, s. 275-279.

²⁰⁴ K dětské úmrtnosti viz Milena Lenderová - Karel Rýdl, Radostné dětství?, s. 270-275.

²⁰⁵ Teréza Nováková, , Drobné prózy II, s. 269.

²⁰⁶ Srov. Karel Pejml, Lidové léčení, in: Český lid ve svých názorech, obyčejích a pověrách, s. 303-305; Josef Macek a kol., Československá vlastivěda III, s. 236.

„Loučková dávala jí pro pocení lipového květu (...) přikládala studených kloců, natírala ji „brabancovým“ olejem, pak zase petrolínem, vařila rmen, myslila-li, že má bolení, krátce dělala, co kdo radil.“²⁰⁷

Součástí lidového léčitelství byla také iracionální léčba – lidová víra a pověra. Prostředky lidové víry odrážely zbožnost venkovských obyvatel. Nejčastěji se lidé obraceli k světcům. Úcta k svatým byla neopominutelnou složkou lidové zbožnosti.²⁰⁸ Lidé se k nim obraceli s konkrétní žádostí o pomoc a uzdravení, neboť každý světec měl vymezené pole působnosti.²⁰⁹ V představách venkovského člověka byl světec *„divotvůrce, mág, jenž koná zázraky a jehož je třeba si předcházet“*.²¹⁰ Jako prostředky lidové víry sloužily modlitby, návštěva poutních míst nebo atributy lidové zbožnosti (obrázky a medailony svatých, kříže, růžence, voda ze zázračných studánek). Venkovský člověk měl nezvratnou důvěru v tyto prostředky, které zcela vyhovovaly jeho náboženskému cítění. I když nedocházelo k uzdravení, poskytovala lidová víra duševní útěchu a podporu.²¹¹ V podstatě tak sugestivně ovlivňoval vlastní myšlení. Zásadním postojem k metodám léčby byla zásada *„věř a víra tvá tě uzdraví“*.

Demonstrací myšlení venkovského člověka je postoj k úmrtí, zvláště dětí. Chalupníci Zemanovi zdůrazňovali, *„že bude mít teď líp, když jí starostí o dětsko ubude (...), že je tam Milce dobře, ona, Loučková, stejně že by jí nedochovala, a kdyby pak byla „umřelá“, že by dítětem všude jen postrkovali“*.²¹² Smrt dítěte byla přijímána s jistou mírou pragmatismu a pasivním smířením. Považovali ji za projev boží vůle, *„Pán Bůh dal, Pán Bůh vzal“*.²¹³ Smířlivým argumentem bylo, že se člověk setká se svými blízkými v posmrtném životě. Tento fakt vyjadřují slova chalupnice Zemanové, *„dost brzo se sní shledáš, máš leta, japak dlouho tu můžeš pobejt? Až tě Pán zavolá, pak budeš ráda, že i tam budeš mít, - bude tě čekat! (...) Pán Bůh tomu chtěl a zavolal si i!“*²¹⁴ Útěchou byla i představa, že je dítěti na onom světě lépe než v pozemském světě plném strastí. Tento pragmatismus vystihují slova paní učitelové, *„Milce je dobře, věřte mi! Co by tu na světě měla? Leda bídu a nouzi!“*²¹⁵

²⁰⁷ Teréza Nováková, , Drobné prózy II, s. 268-269.

²⁰⁸ Jaroslav Pinkas, Víra a pověra na české vesnici 19. století, s. 223-224.

²⁰⁹ Ke kompetencím světců Karel Pejml, Léčebné prostředky lidové víry, in: Český lid ve svých názorech, obyčejích a pověrách, s. 328-329.

²¹⁰ Viz Jaroslav Pinkas, Víra a pověra na české vesnici 19. století, s. 224.

²¹¹ Viz Karel Pejml, Léčebné prostředky lidové víry, in: Český lid ve svých názorech, obyčejích a pověrách, s. 328-329.

²¹² Teréza Nováková, , Drobné prózy II, s. 269.

²¹³ Tamtéž, s. 271.

²¹⁴ Tamtéž, s. 271.

²¹⁵ Tamtéž, s. 272.

Zásadní je přístup Loučkové k smrti vnučky, která byla její nejbližší osobou a na kterou byla značně fixovaná. Se smrtí vnučky se smířovala jen velmi těžce. Podstatou myšlení nábožensky založené Loučkové byl jednoznačně religiózní fatalismus. Úmrtí vnučky tak vnímala jako „*trest z hůry, trest od Pána Boha*“.²¹⁶ Tuto skutečnost nechápala jako důsledek nějakého vlastního přechinu v souvislosti s náboženskými principy, ale opět se zde odráží to, jak přistupovala k svému mimomanželskému původu, respektive k provinění rodičů. Jakékoli negativum ve svém životě chápala jako postih za přečiny rodičů, kteří porušili základní náboženské zásady. Její postoj se v zásadě opíral o citát z Bible o poslušnosti hříchu. „*Budu trestati do třetího a čtvrtého pokolení.*“²¹⁷

Podle lidové představy o posmrtném životě se dítě stává andělíčkem. Díky své nevinné duši se tak dostává do nebe, kde je mu lépe než v pozemském životě plném strastí.²¹⁸ S tímto vědomím se lidé smířovali s úmrtím dítěte.

Smrt byla přijímána se smířlivým postojem. Lidé si uvědomovali, že co se narodilo, musí také zemřít. Konec života vnímali jako nezbytnou nutnost. Člověk se dovedl smířit s pomíjivostí pozemského života, ale ještě za svého života myslel na poslední věci člověka.²¹⁹ Byl to způsob, jakým se lidé vyrovnávali s konečností vlastního pozemského života. Nelze však popřít, že by v myšlenkovém světě venkovského člověka neexistoval strach ze smrti.²²⁰

Povídka zachycuje eschatologické myšlení Marie Loučkové. Také Loučková myslela na svou smrt a zajištění pohřbu, „...*jen abych pošpatně na poslední cestu se nevydávala! Pán Bůh mi toho dá milostivě dočkat, abych si na truhlu, na kněze a na zpěváky ušetřila...*“²²¹ Součástí postoje k smrti byla představa o podobě vlastního pohřbu.²²² Především šlo o materiální zajištění „posledního rozloučení“ a důstojný odchod z pozemského světa. Zásadní byla i sociálně-společenská rovina. Účast obyvatel obce měla potvrdit její začlenění do venkovského společenství, i když jí její sociální postavení stavělo až na samý okraj společnosti. V neposlední řadě byla důležitá účast faráře, jako hlavního představitele církve ve vsi.

²¹⁶ Tamtéž, s. 273.

²¹⁷ Tamtéž.

²¹⁸ Srov. Karel Pejml, Český lid ve svých názorech, obyčejích a pověrách, s. 238; Pavla Horská, Poměr církvi k manželství a rodině v Čechách 19. století, s. 86.

²¹⁹ Viz Karel Pejml, Český lid ve svých názorech, obyčejích a pověrách, s. 228, 230.

²²⁰ Viz Jaroslav Pinkas, Mentalita české vesnice v 19. století, s. 75-76.

²²¹ Teréza Nováková, , Drobné prózy II, Praha 1958, s. 277.

²²² K srovnání dokumentární zachycení podoby katolického pohřbu viz Teréza Nováková, Z obcí nábožensky smíšených na nejzazším východě Čech, s. 487-488.

„Byla přece jen z rychty, svobodníková dcera, a třeba nebyla dle toho živa, nechtěla, aby ji jen tak do jámy hodili, bez zvonění, bez průvodu, bez písni (...) Přála si aby jí po smrti umyli, do truhly ustrojili (...) Chtěla mít slušnou truhlu s křížem kovovým, na márách taky kříž a knihu, na Mladočově aby šel pan falář, pan učitel a v kostele aby všichni za spásu duše její se pomodlili.“²²³

Údajů o sociálním zajištění starých, nemocných a praceneschopných obyvatel obce je v povídce obsaženo pouze málo. Loučková byla sice podruhně,²²⁴ ale po manželovi patřila do obce. Domovská příslušnost k dané obci byla základním předpokladem k poskytnutí sociálního zaopatření v případě stáří, chudoby, nemoci apod. Pokud nedošlo k poskytnutí péče ze strany příbuzných, zajistila obec na své náklady jedinci špitální péči.²²⁵

²²³ Teréza Nováková, Drobné prózy II, s. 277.

²²⁴ Podruzi většinou nepatřili mezi usedlé obyvatelstvo.

²²⁵ K sociálnímu zaopatření obecných chudých, nemocných a nezaopatřených Jan Pargač - Miloš Tomandl, Jedinec a vesnické společenství v lokálních vztazích solidarity, kooperace a subsidiarity, s. 61-66.

Závěr

Prvním vytčeným cílem bakalářské práce bylo poodhalit pozadí vlivů na tvorbu a činnost Terézy Novákové. Nepopíratelně největší vliv měla na Novákovou Karolina Světlá. Na základě vzájemné korespondence obou žen jsem sledovala jejich vzájemný vztah. Soustředila jsem se na to, jak vnímala Nováková Světlou, vedle toho jsem se však snažila postihnout to, jak Světlá působila na Novákovou. Pasivně ovlivňovala Světlá Novákovou prostřednictvím svých děl. Nováková sledovala veškerou uměleckou činnost Světlé. Od mládí ji obdivovala a řídila se jejím příkladem. Světlá byla v podstatě jejím celoživotním vzorem. Viděla v ní nejen ideál ženy, spisovatelky, ale především vlastenky. Po vzoru Světlé chtěla prospět českým ženám a národu. Zvolila k tomu stejné prostředky jako Karolina Světlá – literární činnost a emancipační úsilí. Na druhé straně Světlá, která byla o 23 let starší než Nováková, podporovala snahy Novákové, podněcovala ji a motivovala její činnost, zejména literární. Stala se rádkyní Novákové, ale především mnohaletou přítelkyní. Jejich vztah byl založen na vzájemném uznání a obdivu.

Hlavním záměrem práce je postihnout obraz ženy v publicistice a beletrii Terézy Novákové. Nováková reagovala svými články na soudový společenský vývoj. Hlavní roli v její publicistické činnosti hrají emancipační snahy. Sledovala stejné cíle jako soudobé ženské hnutí. V první řadě jí šlo o uznání rovnoprávnosti žen a mužů. Tuto skutečnost vnímala jako základní stavební kámen, na kterém mělo ženské hnutí stavět. Zasazovala se o právo ženy na vzdělání, povolání a volební právo. Prostřednictvím těchto tří zásadních požadavků ženského hnutí měla žena vstoupit do veřejného prostoru. Novákové šlo o to, aby se ženy mohly vzdělávat, rozvíjet své schopnosti, podílet se na činnosti ve prospěch celku. Nepopírala roli ženy jako manželky, matky. Usilovala ale o to, aby měla žena možnost vlastní seberealizace a uplatnění a to nejen v soukromém prostoru, ale hlavně ve veřejném. V potaz brala hlavně individuální schopnosti a možnosti. Emancipaci ženy často ztotožňovala s emancipací národa. Žena působící ve prospěch společnosti pomáhá povznést a budovat český národ. Je třeba zmínit, že postoje a názory Novákové nebyly nikterak radikální. Požadovala rovnoprávnost žen, ale zároveň kladla důraz na spolupráci žen a mužů. Novákové nešlo o boj žen proti mužům, ale o společné působení ve prospěch společnosti, národa. Hlavním záměrem Novákové bylo medializovat ženskou otázku. Prostřednictvím

publicistiky chtěla působit na povědomí společnosti. Ve svých článcích se však obracela hlavně na ženy, apelovala na ně, aby usilovaly o svá práva, aktivně se podílely na emancipačním úsilí. Nováková si byla vědoma toho, že pokud má dojít k pozitivní změně z hlediska postavení ženy ve společnosti, je nutné, aby byla žena vnímána jako aktivní součást společnosti. Vedle změny postoje a myšlení společnosti považovala za zásadní proměnit samotnou ženu, změnit její myšlení. Publicistika Terézy Novákové je cenným pramenem ke sledování názorů samotné Novákové, ale především neocenitelným dokumentem z hlediska ženského hnutí přelomu 19. a 20. století. Vedle agitační a apelativní hodnoty má z hlediska historického pramene informativní význam.

Obraz ženy v beletrii Terézy Novákové jsem se pokusila postihnout pomocí mikrosociální sondy v rámci povídky *S nůží*. Na příkladu konkrétní ženy jsem se soustředila na různé aspekty v jejím životě. Sledovala jsem postavení dané ženy ve venkovském prostředí 19. století. Brala jsem v potaz zejména původ, prostředí, ve kterém žila, sociálně-ekonomické postavení, ale zároveň postoje, hodnoty a myšlení. Tato analýza ukázala, jakou hodnotu má beletrie jako historický pramen. Pro venkovské prostředí je příznačná malá míra, nebo spíše absence pramenů osobní povahy, zejména u nejnižších vrstev venkovské společnosti. Existují sice prameny úřední povahy, na těch však nelze dokumentovat život, respektive mentalitu, postoje a myšlení venkovských obyvatel. Tato analýza nabídla ukázkou přístupu k beletrii jako historickému prameni. Je třeba ale uvést, že nebyly zcela vyčerpány veškeré možnosti díla venkovského realismu Terézy Novákové. Její díla mají nepopíratelně dokumentární a informační hodnotu, avšak ne všechny lze využít ke sledování postavení ženy v daném prostředí. Ve svých románech se primárně zaměřuje na mužské postavy. Větší prostor ženám dává ve svých povídkách. V nich se však zaměřuje na určitý úsek života konkrétní ženy, v rámci kterého demonstroe specifický sociálně-společenský konflikt, či problém. Tato informační zlomkovitost značně omezuje možnost jakéhokoli srovnání, proto je zcela problematické se obecně zaměřit na ženu v díle Terézy Novákové.

Poznámka:

Uvedené citace jsou ponechány v původním znění. Nebyly provedeny žádné pravopisné změny.

Resumé

Teréza Nováková byla významnou osobností české kultury přelomu 19. a 20. století. Věnovala se umělecké a žurnalistické tvorbě, aktivně se podílela na ženském hnutí. Vedle toho se zaměřila i na národopisnou činnost.

Bakalářská práce je zaměřena na beletristickou a žurnalistickou tvorbu Terézy Novákové. První část práce je věnována vlivu Karoliny Světlé na Terézu Novákovou, která byla pro ní nejen vzorem, ale i přítelkyní a rádkyní. Další dvě zásadní části se zaměřují na obraz ženy v publicistice a v beletrii spisovatelky. Prostřednictvím publicistiky reagovala Nováková na soudobý společenský vývoj. Ve svých článcích sledovala tři základní oblasti emancipačního úsilí – vzdělání, povolání a volební právo žen. Část zaměřená na beletrii využívá dílo venkovského realismu jako historického pramene. Cílem této kapitoly je na základě mikrosociální sondy postihnout postavení ženy ve venkovském prostředí. Zároveň je sledováno myšlení, postoje a hodnoty konkrétního jedince.

Tereza Novakova was a significant personality of Czech culture at the turn of 19th and 20th century. She devoted her life to art and journalism, took part in the feminist movement and was deeply concerned in ethnographic studies.

My baccalaureate work is specialized in Novakova's fictional and journalistic work. The first section is dedicated to Karolina Svetla's influence on Tereza Novakova since in her eyes she represented not only a pattern but she meant for her a lot as her friend and adviser. Next two essential sections show the portrait of woman in author's publicistic and fictional work. Especially through her journalistic activity Novakova reacted to some aspects of the contemporary social evolution where she focused her attention first of all to the three primary areas of emancipatory efforts - education, occupation and woman suffrage.

The part concerning the fictional literature refers to the work of rural realism as a historical source. The aim of this chapter using the means of micro-social probe is to describe woman's position in rural background with an accent on the insight into the mind, attitude and values of individual.

Seznam pramenů a literatury:

I. Prameny:

1. Beletrie:

Nováková, Teréza, Drobné prózy II, Praha 1958.

2. Dobová biografie:

Nováková, Teréza, Karolina Světlá, její život a její spisy, Praha 1890.

3. Dobová publicistika:

Nováková, Teréza, Ze ženského hnutí, Praha 1912.

Ženský svět 1899.

Ženský svět 1903.

4. Korespondence:

Svadbová, Blanka (ed.), Z lidské sonáty. Teréza Nováková: Korespondence, Praha 1988.

Špičák, Josef (ed.), Polemika s dobou. Karolina Světlá ve vzpomínkách a korespondenci současníků, Praha 1969.

II. Literatura:

Bahenská, Marie, Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století, Praha 2005.

Burešová, Jana, Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století, Olomouc 2001.

Fialová, Ludmila a kol., Dějiny obyvatelstva českých zemí, Praha 1996.

Táž, Sňatečnost obyvatelstva v českých zemích v 19. století, in: Studie k sociálním dějinám 19. století, 7.1, Praha – Opava – Kutná Hora 1997, s. 45-58.

Grulich, Josef, Venkovská žena v období raného novověku (16.-18.století), in: Česko-slovenská ročenka, Brno 2001, s. 225-235.

- Horská, Pavla a kol., *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*, Praha 1990.
- Táž, *Naše prababičky feministky*, Praha 1999.
- Táž, *Poměr církví k manželství a rodině v Čechách 19. století*, in: Hojda, Zdeněk – Prahl, Roman (eds.), *Bůh a bohové. Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století*, Praha 2003, s. 84-89.
- Táž, *Žena a smrt*, in: Lorenzová, Helena – Petrasová, Taťána (eds.), *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*, Praha 2001, s. 255-259.
- Horský, Jan – Seligová, Markéta, *Rodina našich předků*, Praha 1997.
- Klabouch, Jiří, *Manželství a rodina v minulosti*, Praha 1962.
- Krofta, Kamil, *Dějiny selského stavu*, Praha 1949.
- Kubáčková, Hana, *Obraz ženy v žurnalistice Terézy Novákové (Ženský svět 1896-1907)*, diplomová práce, Katedra české literatury a literární vědy FF UK, Praha 2003.
- Kutnar, František, *Sociálně myšlenková tvářnost obrozeneckého lidu*, Praha 1948.
- Týž, *Tvář české vesnice v minulosti*, Praha 1942.
- Lenderová, Milena, *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*, Praha 1999.
- Lenderová, Milena - Rýdl, Karel, *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*, Praha 2006.
- Lexikon české literatury 3/I*, Praha 2000.
- Macek, Josef a kol., *Československá vlastivěda III, Lidová kultura*, Praha 1968.
- Machačová, Jana – Matějček, Jiří, *Využití beletrie a pamětí při sledování sociálního vývoje*, in: *Studie k sociálním dějinám 19. století*, 2, Opava 1993, s. 134-165.
- Malínská, Jana, *Do politiky prý žena nesmí – proč? Vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století*, Praha 2005.
- Nahodil, Otakar – Robek, Antonín, *České lidové pověry*, Praha 1959.
- Neudorfllová, Marie L., *České ženy v 19. století. Úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*, Praha 1999.
- Novák, Arne, *O Teréze Novákové*, Česká Třebová 1930.
- Novák, Pavel, *Východočeský venkov očima Terézy Novákové (Pokus o sociálně-ekonomickou interpretaci)*, in: *Studie k sociálním dějinám*, 4 (11), Kutná Hora – Opava – Praha 1999, s. 135-168.
- Nováková, Teréza, *Z obcí nábožensky smíšených na nejzazším východě Čech*, in: *Český lid*, 1892, roč. 1, s. 484-488.
- Oliva, Jan, *Nábožnost našich venkovanů*, in: *Český lid*, 1905, roč. 14, s. 353-363, 401-409.

- Pargač, Jan - Tomandl, Miloš, Jedinec a vesnické společenství v lokálních vztazích solidarity, kooperace a subsidiarity, in: Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica 1, Studia Ethnographica VIII, Praha 1994, s. 61-66.
- Pejml, Karel, Český lid ve svých názorech, obyčejích a pověrách, Praha 1941.
- Piazza, Ladislav, Venkov v české literatuře, Hradec Králové 1927.
- Pinkas, Jaroslav, Mentalita české vesnice v 19. století (sociálně-psychologická analýza), diplomová práce, Ústav hospodářských a sociálních dějin FF UK, Praha 1999.
- Týž, Víra a pověra na české vesnici 19. století, in: Celostátní studentská vědecká konference Historie 1997, Brno 1998, s. 215-229.
- Pospíchal, Karel, Redaktorská a žurnalistická činnost Terézy Novákové, in: Sborník Pedagogické fakulty v Hradci Králové. Jazyk-literatura-metodika, sv. 52, Praha 1989, s. 145-161.
- Šebestová-Ledecká, Anna, Podruzi, in: Český lid, 1900, roč. 9, s. 393-395.
- Štemberková, Marie, Doktorky filozofie a medicíny na pražské univerzitě od r. 1901 do konce první světové války, in: Pešek, Jiří – Ledvinka, Václav (eds.), Documenta Pragensia XIII. Žena v dějinách Prahy, Praha 1996, s. 213-241.
- Velková, Alice, Nemanželské děti ve venkovské společnosti na přelomu 18. a 19. století, in: Jiránek, Tomáš – Kubeš, Jiří (eds.), Dítě a dětství napříč staletími, Pardubice 2003, s. 205-227.
- Táž, Venkovské ženy v letech 1650-1850, Perspektivy výzkumu s využitím historické demografie, mikrohistorie, historické antropologie a dějin každodennosti, in: Čadková, Kateřina – Lenderová, Milena – Stráníková, Jana (eds.), Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku v zasetí historiografie, Pardubice 2006, s. 125-243.
- Žalud, Augustin, Česká vesnice, Praha 1919.